

פרחים לגרמניה? כתמים וסדקים ב'בית הזכוכית'

אלון גן

לא היתה בְּרִיחַה
שום בְּרִיחַה לא היתה
המְרִכּוּז הַפֶּן לְשׁוּלֵי-דְבָרִים
כִּי לְדְבָרִים אֶבֶד מְרִכּוּז-מֵהוּתָם
וְהַשׁוּלִים פָּלְשׁוּ מִפֶּל הַעֲבָרִים
לְסִגּוֹר בְּאַרְבַּע חֲנִיקוֹת עַל הַמְרִכּוּז.
אלכסנדר פֶּן!¹

א. מבוא

ב-1965 פורסם ברבעון הקיבוץ המאוחד, **מבפנים**, מאמר ביקורת של אלכסנדר סנד² על ספרו החדש של חיים גורי, **עסקת השוקולד**. שם המאמר: 'בין הזיה למציאות'. לכאורה, מאמר עיוני-ספרותי המנתח עוד ספר מבין הספרים הרבים שעסקו בכאבם של המחפשים כיצד להמשיך לחיות למול הצל הנוכח של אימי העבר. אך במהלך קריאת המאמר הנך עד למעבר חד מהספרות לחיים. סנד ביצע חיבור ישיר בין הדילמות

---

1 אלכסנדר פֶּן, שיר ללא כותרת, היה או לא היה, תל-אביב תשל"ה, עמ' 67.

2 הסופר אלכסנדר סנד (1921-2004) היה מראשוני רביבים ודמות מרכזית בקיבוץ. הוא ואשתו יונת (ינקה) כתבו ביחד ספרים רבים, שזיכו אותם בפרס ברנר (1964 ו-1982) ובפרס עגנון (1988). היה מנכ"ל הוצאת הספרים הקיבוץ המאוחד במשך עשרים שנה.

הספרותיות ששתל גורי בנפש גיבוריו לבין הדילמות הממשיות של חברי קיבוץ רביבים:

ללא סליחה וללא פרחים – כיצד לחיות ללא הזיה? לפני שבוע, במשקי, בביתי, שאיננו גרוע מבתים אחרים – ובשעותי הטובות נדמה לי; הטוב שבבתים האפשריים – הפסיקו חברים אחדים ונערים אחדים את קטיף הפרחים. סייפנים מובחרים גדלים בנגב, מטר וחצי אורכם, שמונה פעמונים ומעלה יוצאים מכל גבעול. אנחנו גאים בהם, מביאים מהם אל בתי קרובינו וידידינו. היפים שבסייפנים צבעם אדום-כהה, כזה האהוב על אנשי אירופה, המכוסה עדיין שלגים בעונת הקטיף שלנו. אבל אחדים מן הקוטפים הפסיקו, כאמור, את עבודתם שעה שנסתבר להם, כי כתובות-המען שעליהם להצמיד אל החבילות, לצד כתובתו של השולח המודרכת בגאווה רביבים – כי עם כתובת המען נמנה גם אותו חבל ארץ השוכן מקו אודר-נייסה ומערבה.³ אולי יגיעו הפרחים לברלין, ואולי לדאכאו ולברגן. גם אנשי הערים הקטנות אוהבים סייפנים. אפשר שבאחת הערים האלה עורכים עכשיו נשפיה, בנוסח הימים ההם, לכבודם של הונשה וקרומיי, עוזריו הקרובים של אייכמן, שהנה יצאו לחפשי ב'אין הוכחות' מספיקות לפשעיהם. אין שום מניעה שיוגשו להם סייפנים שנקטפו ברביבים, בידיהם של ילידי וארשה ולובלין ובודפשט.⁴

בסוף המאמר העיר סנד ששלח אותו לחיים גורי בתוספת הסיום הבא: 'ושוב בא הבית לעזרתי. אתמול הוחלט באסיפה, ללא התנגדות, להפסיק מיד את משלוחי הפרחים לגרמניה, ולערוך שיחה מקיפה באסיפה'. החל מראשית שנת 1965 החלה שאלה נוקבת זו לחלחל, להדהד ולתבוע את פתרונה בקיבוץ הקיבוץ המאוחד – האם שרידיו של עם הנרצחים צריכים לשלוח פרחים לשרידי הרוצחים וצאצאיהם? במאמר זה אבקש להציב עדשה מיקרוסקופית על פרשייה טעונה שהתרחשה בשנים 1965-1966, פרשייה שיצרה מפגש כואב, טעון ורווי מתחים בין כלכלה למוסר, בין הממד האמוציונלי לממד הרציונלי, בין סמלים לסחורות. המאמר מתרכז בקיבוץ הקיבוץ המאוחד ובהנהגתה של תנועה זו, התנועה אשר המאבק ב'נרמול' היחסים עם גרמניה היה לאחד מהדגלים המייחדים, הבולטים והמרכזיים שלה.

3 לא במקרה לא השתמש סנד בשם 'גרמניה'. גם אלכסנדר וגם יונת התקשו לבטא את השם המפורש. יונת סנד מתארת במקום אחר את הייסורים והקושי העצום לכתוב את המילה גרמניה. ראו, פרוטוקול מועצת הקיבוץ המאוחד, 11.7.1959, ארכיון יד טבנקין (להלן: אי"ט), ארכיון הקיבוץ המאוחד (להלן: אק"מ), חטיבה 5, מכל 18, תיק 2.

4 אלכסנדר סנד, 'בין הזיה למציאות', מבפנים, 1965, כרך כז, עמ' 100-102.

עיון מעמיק בכתבי העת הקיבוציים בשנות השישים מעלה ששלוש מדינות – ארצות הברית, ברית המועצות וגרמניה – הטילו את צלן (או את אורן) על התנועה הקיבוצית. הראשונה, נציגת 'החוץ המאיים', נחשבה למשחיתת הנוער במבול מוצרי הבורגנות המנוונת. השנייה ייצגה את האלטרנטיבה, את 'עולם המחר' ההולך ומתקדר, הולך דוהה ודועך עקב הפער הגדל בין המילים למעשים. בתווך, בין מזרח למערב, עמד תדיר הצל המאיים של 'ממלכת הרשע', גרמניה. שאלת 'גרמניה האחרת' והיחס אליה לא פסקו להדיר שינה מעיני התנועה הקיבוצית. גרמניה הפכה לסמל המאבק היומיומי בין נכסי הרוח לנכסי החומר. כמעט בכל יום עמדו הקיבוצים בפני בחירה בין טובת ההנאה החומרית לבין ויתור על עקרונות אשר דומה שנכתבו בדמם של הקורבנות: כספי הפיצויים, נסיעות לגרמניה, ביקורי אורחים מגרמניה, הסכמי ידע עם מפעלים גרמניים, יצוא סחורות קיבוציות לגרמניה. כל אלה עלו במחזוריות מעיקה לראש סדר היום הקיבוצי. אפילו ניסיון תמים להשמיע בערב תרבות מיצירתו של שוברט העלה כאבים מודחקים והציג שאלות נוקבות. במאמר בשם 'לא בשפתם של הנאצים!', כתבה אחת החברות:

מובטחת אני כי מארגני ערב השירה והנגינה, בחול המועד פסח, לא ידעו שהזמרת תשיר את יצירתו של שוברט בשפה הגרמנית. כמה חברים עזבו את האולם בשעת הקונצרט ואחרים ישבו קודרים [...] כיוון שהשפה הגרמנית העלתה אצלם אסוציאציות קשות. [...] האם אפשר לשכוח שבשפה זו ניתנו הפקודות להרוג ולשרוף את הורינו, את אחינו ואחיותינו?⁵

החל מראשית דרכו ראה את עצמו הקיבוץ המאוחד הן כחלוץ הסולל דרך למחנה והן כחברת מופת המציגה אלטרנטיבה ערכית לתחלואי החברה. גישה זו גרמה לאחדים מחבריו לדמות את הקיבוץ המאוחד למעין 'בית זכוכית',⁶ המחייב את חבריו להתנהגות מופתית ומאפשר למתבונן מהחוץ להציץ לקירות השקופים ולהתודע לכוחה של חלוציות ההולכת נגד הזרם. פרשת הפרחים בפרט והתחזקותם של קשרי הקיבוצים עם גרמניה בכלל, גרמו לרבים להתריע על היווצרותם והתרבותם של סדקים וכתמים ב'בית הזכוכית'. על ה'סדקים' שנפערו ועל הסיבות לקיומם ככוונתי לעמוד במאמר זה. אבקש למקם את הדיונים על מכירת הפרחים לגרמניה בהקשר נרחב יותר, הנוגע בשאלות יסוד שהעסיקו את התנועה הקיבוצים בשנות השישים. אנסה להראות ש'השאלה הגרמנית' הייתה לנרדף אחד במכלול סבוך של מאבקים וסתירות; מכלול

5 ח-ם, 'לא בשפתם של הנאצים!', בקיבוץ, 2.6.1965.

6 על הדימוי 'בית הזכוכית' ועל הסדקים שנפערו בו, ראו בסעיף 'סדקים בהיכל הקודש של 'בית הזכוכית'".

שניתן להגדירו כמאבק סיוזיפי בין 'ממלכת הרוח' ל'ממלכת החומר'. במילים אחרות, הניסיון לעצור או למצער לצמצם את הקשרים עם גרמניה צריך להיבחן בהקשר למלחמת המאסף שנוהלה בתנועה הקיבוצית בניסיון לשים סכר בפני חדירתם המאיימת וההרסנית של 'סוסיס טרויאנים' (חלקם מתוצרת גרמנית) לתוך חצר המשק הקיבוצית.

ב. הקיבוץ המאוחד והשאלה הגרמנית

מראשית קיומה של המדינה ועד המחצית הראשונה של שנות השישים הייתה שאלת היחסים בין ישראל ל'גרמניה האחרת' אחת משאלות היסוד שהעסיקו את החברה הישראלית בליבו זהותה. הוויכוחים על הסכמי השילומים (1951-1952), על פרשת קסטנר (המשפט: 1954-1955, הרצח: 1957 והזיכוי בערעור: 1958), על 'פולמוסי הנשק' (1957, 1959), על לכידתו של אייכמן ומשפטו (1960-1962), על פרשת המדענים הגרמנים במצרים (1962-1964), על כינון היחסים הדיפלומטיים (1965) – כל אלה היו אירועים מעצבים ופרשיות סוערות שהעלו לראש סדר היום הציבורי מטען צורב וכאוב של פצעי עבר, שאלות עתיד ומחלוקות רעיוניות-ערכיות-פוליטיות.

המחקרים שעסקו בשאלת היחסים בין ישראל וגרמניה לאורך השנים מצביעים על שלושה תהליכי יסוד מרכזיים: א. מתחם מוחלט למארג הולך ומתרחב של קשרים כלכליים, ביטחוניים, דיפלומטיים ואחר כך גם תרבותיים וחינוכיים. ב. מנושא רווי אמוציות ומשקעים שתפס בולטות גבוהה ומרכזית בסדר היום הציבורי, לנושא בשולי החדשות, עד כדי דעיכתו והיעלמותו מהשיח הציבורי. ג. בניגוד לדעיכתה ההדרגתית של שאלת היחסים אם גרמניה, הנושא הטעון והמרכזי הקרוי 'זיכרון השואה', לקח השואה או 'תודעת השואה' עבר תהליך הפוך: ממורשת השתיקה וההדחקה למוקד עיסוק מרכזי ומהותי בגיבוש הזהות הישראלית.⁷

בכל הדיונים שהתקיימו בשאלת היחסים עם גרמניה והפרשיות שהתפתחו הן במישור הארצי הן במישור התנועה הקיבוצית והן במישור הקיבוץ המאוחד, אפשר להצביע על ניצחון תומכי 'התפיסה התועלתית-פרגמטית' על תומכי 'הגישה המוסרית-ערכית' (המרכאות מציינות שהשמות לקוחים מן הלקסיקון של שוללי הקשרים עם

7 רבים המחקרים שעסקו בסוגיה זו. ראו, למשל, יצחק גלעד, דעת הקהל בישראל על יחסי ישראל וגרמניה המערבית בשנים 1949-1965, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 1984 (להלן: גלעד, דעת הקהל); יחיעם וייץ, 'הדרך ל"גרמניה האחרת": דוד בן-גוריון ויחסו לגרמניה בשנים 1952-1960', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים האחרונות, ירושלים, 1998, עמ' 245-266; נעימה ברזל, 'יחסי ישראל גרמניה – ממדיניות החרם לקשרים מורכבים', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, ירושלים, 1997, עמ' 197-213. על המעבר מהדחקה ושתיקה לעיסוק אינטנסיבי בנושא השואה ראו, למשל, אניטה שפירא, 'השואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב, 1997, עמ' 86-103.

גרמניה. הגופים שתמכו בקשרים עם גרמניה סירבו בכל תוקף שיתייגו אותם כנטולי גישה מוסרית-ערכית).

כשם שתופעה זו התרחשה בממד הארצי, כך היה גם במישור הכלכלי-קיבוצי. החל מקבלת כספי השילומים והפיצויים, המשך ביבוא סחורות וידע גרמני וכלה ביצוא מוצרים קיבוציים. הקו הכללי של רצף המאבקים והפרשיות סביב 'השאלה הגרמנית' מצביע על דעיכה הדרגתית בעוצמת הרגש והזעם שנלווה לדיון הציבורי ועל מעין 'עצימת עיניים' או התפשרות כואבת עם המציאות. אותם גופים ואישים שניהלו מלחמת חורמה נגד מגמת נרמול היחסים, מצאו את עצמם בודדים ופגועים, מנהלים מלחמת מאסך חסרת סיכוי נגד 'התאבדותה המוסרית' של מדינת ישראל, שבאופן תמוה וכואב, לדעתם, בחרה למכור את 'צוואת הנרצחים' (יש שישה מיליון סיבות נגד קשרים עם בון)⁸ בנויד עדשים גרמני דלוח של סחורות, כסף ומוצרי מותרות.

המחקרים העוסקים ביחסו של הקיבוץ המאוחד לגרמניה מצביעים גם הם על המגמה שתוארה לעיל, תוך חלוקה של היחס לגרמניה לתקופות שונות.⁹ להלן תיאור תמציתי המציג בקווי מתאר כלליים את הדי השאלה הגרמנית בקיבוץ המאוחד עד 1965, השנה שבה כוננו היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות והשנה שבה התחוללה פרשת הפרחים.

מתום מלחמת העולם השנייה (1945) עד הקמתה של מדינת ישראל (1948)

המאפיין המרכזי של תקופה זו הוא יצירת זיקה ישירה בין 'לקח השואה' לבין הצורך בבניין הארץ. זוהי התקופה שבה התעצבה 'מורשת המרד' כסמל וכמופת, בניסיון לנכס מורשת זו לקיבוץ המאוחד בזכות דמויות מפתח כגון אנטק צוקרמן וצביה לובטקיין. לטענת תמר גזית, בעיתונות התנועתית ובמוסדות הקיבוץ המאוחד לא הייתה התייחסות ישירה לשאלת היחס לגרמניה, אלא בעיקר עיסוק אינטנסיבי בצורך להפנים את המסקנה הישירה מהשואה: יש ליצור מסה קריטית של עולים, של יישובים ושל תשתיות כתשובה לאימי מלחמת העולם השנייה וכלקח ממנה. גזית מציינת שבתקופה

8 משפט זה שימש אחת מסיסמאות ההפגנה שהתקיימה כנגד כינון יחסים דיפלומטיים עם גרמניה. ראו, למרחב, 17.3.1965. סיסמאות בסגנון זה חזרו ונשנו החל מהוויכוח הסוער על שאלת השילומים בראשית שנות החמישים.

9 ראו, תמר גזית, יחסו של הקיבוץ המאוחד לגרמניה 1945-1959, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 1998 (להלן: גזית, יחס); עופר בורד, שאלת השילומים והפיצויים האישיים ממערב-גרמניה בתנועה הקיבוצית על כל זרמיה בין השנים 1950-1970, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2002 (להלן: בורד, שאלת השילומים), עמ' 127-211; אורי יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת אפעל 2005 (להלן: יזהר, בין חזון לשלטון), עמ' 261-265, 336-338, 664-666, 670-671.

זו עמדת הקיבוץ המאוחד לא הייתה שונה במידה משמעותית מהעמדות שהובעו במפא"י ומהעמדות של רוב הציבור בארץ.¹⁰

תקופת מפ"ם המאוחדת (1948–1954)

בשנים אלה היה עיסוק אינטנסיבי בשאלת ההבדלים בין מזרח גרמניה למערבה וב'שאלה הגרמנית' כחלק מנושא יותר חשוב ומהותי – 'שאלת האוריינטציה' במסגרת המאבק הבין-גושי. בשלב הראשון של תקופה זו הקיבוץ המאוחד 'התיישר' עם הקו הדומיננטי של 'החזית לליכוד המפלגה' (שהורכבה מהשומר הצעיר ומהשמאל באחדות העבודה). היחס לגרמניה נגזר משאלת היחס לאוריינטציה הסובייטית. בשלב זה התקיימה הבחנה ברורה בין ברלין הפרוגרסיבית לבון הריאקציונית. בעוד בראשונה מוגרו שורשי הנאציזם, הקפיטליזם והאימפריאליזם ונערך שם תהליך מרשים של 'חינוך מחדש של העם הגרמני', באחרונה הרים הנאציזם את ראשו מחדש תוך עצימת עיניים של המערב הקפיטליסטי. ברלין נתפסה כמקור וכמופת לשלום, לדמוקרטיה ולמיגור הנאציזם, ובון – כמקור לחרחור מלחמה, למירוץ חימוש ועוגן למאבק בברית המועצות. לא כל חברי הקיבוץ המאוחד הסכימו עם תהליך 'השמאלה' זה, וחוסר שביעות הרצון הלך וגבר ככל ש'כתמים' (משפט אורן, משפט הרופאים ועוד) רבים יותר הכתימו והשחירו את 'שמש העמים'. לאט לאט סירב הקיבוץ המאוחד לקבל את השוני ביחס לשתי הגרמניות. אך למרות עובדה זו, עדיין נמדד היחס לגרמניה ונבחן בהקשרו למאבק הבין-גושי.¹¹

תקופת אחדות העבודה (1955 ואילך)

השנים שלאחר פירוק מפ"ם והקמת אחדות העבודה התאפיינו בשתי מגמות סותרות אך משלימות: מחד גיסא היה היחס לגרמניה מרכיב מרכזי בהגדרת זהותה הייחודית של אחדות העבודה; מאידך גיסא, רצונה של אחדות העבודה להיות שותפה בקואליציה חייב אותה לאמץ בהדרגה גישה פרגמטית שעמדה בניגוד לקו הלוחמני המוצהר. יש להקדים ולומר שכאשר אנו אומרים אחדות העבודה והקיבוץ המאוחד אנו למעשה אומרים את אותו הדבר. מנהיגי הקיבוץ המאוחד ואחדות העבודה היו אותם אנשים (טבנקין, יצחק בן-אהרון, ישראל גלילי, יגאל אלון, ישראל בר יהודה, משה כרמל ואחרים) והדיונים בתחום הפוליטי ובשאלות אחרות התקיימו בשני המוסדות ללא

10 גזית, יחסו, עמ' 21.

11 שם, עמ' 23-35. ראו גם נעימה ברזל, 'עמדות במפ"ם כלפי מזרח גרמניה על רקע השואה', דפים לחקר תקופת השואה, חוב' יא (1993), עמ' 151-174. לתיאור מקיף של הדילמות, המתחיות והשאלות במהלך שותפתה של אחדות העבודה במפ"ם ראו, אלי צור, נופי האשליה: מפ"ם 1948–1954, קריית שדה בוקר 1998.

הבחנה מהותית.¹² מורשת המרד והצורך להציב קו רעיוני אלטרנטיבי למפא"י ולמפ"ם, הפכו את הנושא הגרמני למעין 'דבק' בגיבוש זהות מיוחדת. עובדה זו גרמה לאחריותה הישירה של אחדות העבודה לשני משברים ממשלתיים שהובילו לפירוק הממשלה: פולמוסי הנשק של 1957 ו-1959. אך למרות שההתנגדות לנרמול היחסים עם גרמניה הייתה אחד מהנושאים הבולטים שבהם עסקו הקיבוץ המאוחד ואחדות העבודה, אפשר להצביע על תהליך הדרגתי של מעבר לגישה פרגמטית ושל הנמכת הטון. כשם שבתקופה הקודמת נקלע הקיבוץ המאוחד לסבך של סתירות בין היותו פרו-סובייטי להיותו אנטי-גרמני, כך גם הפעם נקלע הקיבוץ המאוחד לסתירה מהותית בין שפת ההצהרות והנאומים לשפת הפשרה והמעשה הפרגמטי. היותה של אחדות העבודה שותפה מלאה בקואליציה העמידה אותה במבוכה מתמדת ותחת מטר של חצי לעג מצד מבקריה. מצד אחד, במישור ההצהרות הפורמליות, היא המשיכה לאחוז בהתנגדות נחרצת לכל ביטוי של נרמול יחסים, אך מצד שני, היותה שותפה לקואליציה חייב אותה להיות בממשלה שניהלה בפועל מדיניות הפוכה לחלוטין. אחדות העבודה הצביעה נגד, נמנעה או נעדרה ממרבית ההצבעות שהיו בסוגיה זו, אך במקביל בחרה להמשיך לשבת בממשלה ולשאת באחריות מיניסטריאלית לנושאים הקשורים למדיניות הממשלה כלפי גרמניה. אורי יזהר מתאר בספרו כיצד הנהגת אחדות העבודה נמנעה במתכוון מלחולל משברים סביב מכלול נרחב של פרשיות שעלו לסדר היום הציבורי סביב היחס לגרמניה, כגון: פגישת בן-גוריון עם אדנאואר (1960), פרשת משלחת המורים לגרמניה (1962), ביקורו של שטראוס בישראל (1963) וכינון היחסים הדיפלומטים (1965). בכל הפרשיות הללו ניכר הדיבור בשני קולות: מחד גיסא נאומי התנגדות חריפים ומאמרי הוקעה בעיתון התנועה למרחב, ומאידך גיסא הימנעות או היעדרות מהצבעות בנושאים הנידונים עקב היותם חברי קואליציה.¹³

עדות נוספת להשלמה ההדרגתית עם מערך הקשרים ההולך ומסתעף עם גרמניה מצויה כבר בפרשת כספי השילומים. ההסכם אמנם נחתם ב-1952, אך התרגום המעשי של נושא כספי הפיצויים האישיים שנועדו לחברי הקיבוץ המאוחד התנהל במחצית השנייה של שנות החמישים. עופר בורד, אשר חקר את דרך התמודדות התנועה הקיבוצית עם שאלת כספי השילומים, מצביע על כך שבקיבוץ המאוחד חל מעבר חד מהתנגדות נחרצת להסכם לרצון לקבל נתח מעוגת השילומים מיד לאחר חתימתו. בורד מראה כיצד בו ברגע שנחתם ההסכם הוסטו הדיונים מהשאלה המוסרית-מצפונית לשאלה כיצד למקסם ולנצל את היתרונות הכלכליים הטמונים בו.¹⁴ בשנים 1956-1957 התנהלו דיונים סוערים על נושא השילומים בקיבוץ המאוחד, אך הדיונים לא התקיימו

12 ראו, גזית, יחסו, עמ' 114.

13 יזהר, בין חזון לשלטון, עמ' 337. לפירוט נרחב של דוגמאות בנידון ראו, שם, עמ' 670, הערה 95.

14 בורד, שאלת השילומים, עמ' 133.

על עצם קבלת השילומים אלא על הצורך לדאוג לכך שנושא זה לא יגרום לפריצת עקרון השוויון בקיבוץ. המאפיין המרכזי של דיונים אלה הוא העדרה של השאלה המוסרית-עקרונית השוללת כל קבלת פיצויים מגרמניה והתמקדות בסכנות הרבות הטמונות בכך שהכספים יגיעו לידי החבר הבודד ולא לידי הקיבוץ.¹⁵ סקירה תמציתית זו מצביעה על כך שהחל מראשית שנות החמישים ועד לפרשת משלוחי הפרחים לגרמניה עמד הקיבוץ המאוחד לנוכח מציאות רבת סתירות וקשיים בשאלת יחסי ישראל עם גרמניה. באופן רשמי וכלפי חוץ נשמעו הטון האנטי-גרמני והעמדה המתנגדת לכל סממן של נרמול היחסים מעל כל במה ועיתון. אך במפגש המוחשי והיומיומי, שבו נדרשו לתת תשובות מעשיות לשאלות נוקבות הן במישור הפוליטי (שותפות בקואליציה) והן במישור הכלכלי (כספי השילומים, הפיצויים ושורה נרחבת של קשרים עסקיים), התגלה סגנון שונה ואף סותר את הטון הרשמי.

ג. 'לדבר אל הגרמנים בפרחים'? גלגולה של פרשה

מכתבו של רכז המשק

כזכור, כשנודע לחלק מחברי רביבים שפרחיהם נשלחים ל'אותו חבל ארץ השוכן מקו אודר-נייסה ומערבה' (כהגדרת אלכסנדר סנד), הדבר עורר סערה בקיבוץ. בפני עודד ברזילי, רכז המשק של הקיבוץ, עמדה השאלה במלוא עוצמתה, מכיוון שהמשמעות המוחשית של ההחלטה להפסיק לייצא סייפנים לגרמניה הייתה חיסול ענף הפרחים. מתוך רצון לחפש סדן רוחני שיייע לו להתמודד עם השאלה הסבוכה שאליה נקלע קיבוצו, בחר ברזילי לשלוח מכתבים לכמה אישים מרכזיים. המכתבים נשלחו למשה שרת, ליגאל אלון, לנתן אלתרמן, לשלמה רוזן (מזכיר הקיבוץ הארצי) ול... מנחם בגין.¹⁶ להלן קטעים מנוסח המכתב ששלח ברזילי לאישים אלה: 'אומרים: "דאגה בלב איש ישיחנה", אני אשנה את הנוסח ואומר: בעיה, מבוכה בלב איש ישיחנה. ובכן, הנושא המטריד אותי הפעם הוא היצוא לגרמניה'. לאחר מכן תיאר את התפתחות המשק החקלאי ברביבים, ואת הקמתה (בשיתוף משרד החקלאות) של חוות הניסיונות שבה החלו לגדל סייפנים ולהפיצם לשוק האירופי:

בהתחלה הופנו הפרחים רק לאיטליה, בימים האחרונים גם לגרמניה. וכאן נתעוררה השאלה: המותר? כיצד מתיישבת מכירת פרחים לגרמניה עם יחסנו השלילי למדינה זו? הנכון הוא, העקבי הוא, החינוכי הוא שפרחי רביבים ימכרו בחנויות בערי גרמניה ומי יודע איזה ידיים יאחזו בהם? [...] כמרכז משק הועמדתי גם בפני השאלה הכלכלית-עסקית. אם

15 שם, עמ' 173.

16 אני מודה בכל לבי לעודד ברזילי שגם העמיד לרשותי את המכתבים המפורטים להלן, גם שלא לי חומר ולבנטי נוסף הקשור לנושא הנידון וגם סייע לי רבות בהבנת הפרשה ברביבים.

לא ייצוא לגרמניה, מעמיד הדבר בסימן שאלה את כל הגידולים לייצוא, כי הרי לא נוכל להכתיב לחברה לייצוא או למועצת הפרחים לאן לשלוח.

ברזילי המשיך ופירט את מורכבות הסוגיה וסיים את מכתבו בשאלה: 'כיצד לנהוג במקרה זה?' עוד לפני שנתחיל לעסוק בתשובות, אינני יכול להשמיט הערת אגב: מהיכרות עם מגוון נרחב של רכזי משק קיבוציים לאורך השנים, לא ניתן שלא להשתאות גם על עצם הבחירה לשלוח את המכתבים וגם על סגנון הכתיבה. קשה לדמות היום אנשי כלכלה ומשק המנסים לשלב 'חומר' ו'רוח' בתהליך קבלת החלטות. על אחת כמה וכמה קשה לדמות אנשים אלה מתנסחים בסגנון מתפייט ועשיר כסגנונו של ברזילי. גם השאלה וגם התשובות שקיבל ברזילי אינם יכולים שלא להעלות אסוציאציה למורשת ספרי השו"ת (שאלות ותשובות) העשירה, אותו נדבך מהותי במורשת היהודית לדורותיה של פנייה לרבנים בבקשת מוצא ומזור לנוכח שאלות קיום או מצוקות מוסריות.

תשובות ה'פוסקים'

תשובות ה'פוסקים' מעניינות הן לעצמן והן בהקשרן ליחס הכללי של ה'פוסק' לשאלה הגרמנית. משמע, עד כמה אפשר למצוא מתאם בין השאלה הפרטית הנידונה לבין היחס הכולל של המשיב לשאלת יחסי ישראל-גרמניה. בחרתי להתחיל ב'רחוק' (בגין) ולסיים ב'קרוב' (יגאל אלון).

מנחם בגין

'פוליטיקה של העלבון', כך מגדירה נעימה ברזל את יחסו של מנחם בגין לשאלת היחסים עם גרמניה בכלל ול'לקח השואה' בפרט. ברזל מתארת כיצד 'מול הטוטאליות של הרצח ומדיניות ההשמדה בשואה מציב בגין את השנאה לגרמנים כחומר המשמר לכידות לאומית'.¹⁷ בניגוד לעמדה זו גורסים חוקרים אחדים שהסיבה המרכזית של בגין להעמדת הוויכוח בשאלת השילומים במוקד המאבק הציבורי נבעה ממצוקתו הפוליטית הקשה, לאחר המפלה שספגה חרות בבחירות לכנסת השנייה.¹⁸ בין שמדובר בשיקולים ערכיים ובין שמדובר בשיקולים פוליטיים, אין ויכוח על כך שבגין הציב את התנגדותו

17 הדברים נאמרו בכנס שארגנה אוניברסיטת חיפה בעשור למותו של מנחם בגין, במושב שכותרתו: 'מנחם בגין והשואה'. דברי ברזל ודברי המרצים הנוספים בכנס מופיעים באתר מכון הרצל של אוניברסיטת חיפה בכתובת: <http://herzl.haifa.ac.il/203.doc>

18 ראו, למשל, שרה אוסצקי-לזר, 'מאבק תנועת החרות נגד הסכם השילומים – רטוריקה ומעשה', האומה, חוב' 150 (2002), עמ' 150-156; יחיעם ויץ, 'הדגל החלופי: קשרי ישראל עם גרמניה בתנועת החרות, 1951-1967', ציון, כרך סז (2002) (להלן: ויץ, הדגל החלופי), עמ' 435-464.

הנחרצת לכל קשר עם גרמניה כאחד ממוקדי המאבקים הציבוריים שניהלה תנועתו. נאומו המפורסם מחוץ לכנסת ואחר כך בכנסת בעת הדיונים על הסכם השילומים (7.1.1952) נחרטו היטב בזיכרון הציבורי כאחד מהנאומים הקשים, הנוקבים והמתלהמים שנשמעו אי פעם בשיח הציבורי. קיים פער ניכר בין עוצמת הפתוס של ההתנגדות, האיבה והאימה שגילה בגין בנאומו הפומביים לבין התשובה העניינית והמינורית שקיבל ברזילי לשאלתו:

[...] את המכתב עצמו קראתי בעניין רב והריני מעריך מאוד על אשר מצאת לנחוץ להפנות אלי את שאלתך. שאלה גדולה היא, וסבור אני כי כל איש חייב להשיב עליה על פי הכרתו. אתן דוגמא: רבים מאלה שסבלו מידי הגרמנים מקבלים מהם פיצויים אישיים. אין לבוא בטענות אל אנשים אלה, וזהו ההבדל העקרוני וההיסטורי בין קבלת פיצויים אישיים לבין אותו הסכם בין שתי המדינות שהביא למעשה לידי הכרת הסליחה של העם היהודי על שעולל לו העם הגרמני. אבל בקרב הנפגעים ישנם לא מעטים שוויתרו מלכתחילה על קבלת פיצויים אישיים ואף סירבו לקבלם משהוצעו להם. על יסוד דוגמא זו, תבין איפוא כי לפי דעתי העניין הוא להכרעה אישית של מגדלי המצרף. לו היית אחד מהם הייתי אומר: אינני רוצה כי הפרחים הללו יימצאו שם. אבל כאמור כל מי שעוסק בכך חייב להחליט על פי הכרתו שלו, אם כך לומר ולנהוג.

כך אמר בשעתו בגין בעת הדיון בכנסת על השילומים:

הגויים לא רק שנאו אותנו, לא רק רצחו אותנו, לא רק שרפו אותנו, לא רק קינאו בנו – בעיקר בזו לנו. ובדור זה שאנו קוראים לו האחרון לשעבוד וראשון לגאולה – בדור שבו זכינו לעמדת-כבוד, בו יצאנו מעבדות לחרות – אתם באים, בגלל כמה מיליוני דולרים טמאים, בגלל סחורות טמאות, לקפח את מעט הכבוד שרכשנו לנו.¹⁹

שלוש שנים לפני מכתבו לברזילי, בינואר 1962, נאם בגין בכנסת ותיאר בפתוס מהול בחרדה קיומית את גודל האסון והסכנה היכולים להתרחש מכך שילד ישראלי ישלח מכתבים לילד גרמני: '[...] מדוע לא? מדוע לא ישלחו ילדים מישראל מכתבים לילדים בגרמניה? האם אתם יודעים לאילו בתי אב יגיעו המכתבים האלה? [...] האם אתם יודעים לאיזו תהום אתם דוחפים את הילדים בישראל על ידי החינוך הזה, אדוני שר החינוך?'²⁰

19 דברי הכנסת, 7.1.1952, כרך 10, עמ' 904.

20 דברי הכנסת, 9.1.1962, כרך 32, עמ' 910.

על רקע נאומים אלה כמעט מתבקש לראות כיצד בגין מגייס את נושא הפרחים כארסנל נוסף במאבק על הכבוד, הגאווה וזקיפות הקומה היהודית. אם שליחת מכתב לילד גרמני מובילה אל תהום, קל וחומר ששיגור פרחים רק יעצים את עומק התהום והבושה הלאומית. והנה, הן תוכן המכתב והן סגנונו עומדים בניגוד גמור לנאומים המתלהמים וחוצבי הלהבות. הוא אמנם אומר שלו הוא עצמו היה צריך להחליט, הוא לא היה רוצה כי הפרחים הללו יימצאו שם; אך הוא מציג סוגיה זו כסוגיה פרטית הניתנת לבחירתו האישית של כל אדם. מבין שורות המכתב עולה אווירה של השלמה פרגמטית עם המציאות. אולי אפילו יותר מכך, אפשר לראות בתשובתו מעין הפרטת הכבוד הלאומי: כעת כבר לא מדובר על הפיכת כל סיפור ופרשה (מכתבי ילדים, ביקור מורים, תפירת מדים, שליחת פרחים ועוד) לאבן מאבני בניין הכבוד הלאומי, אלא על שיקולי מוסר ומצפון של כל אדם ושל כל גוף באופן אישי. מנקודת מבט זו דומה שהמכתב תואם את עמדתו של יחיעם ויץ, הגורס שלאחר הדיונים הסוערים בשאלת השילומים החליטו תנועת חרות והעומד בראשה 'להוריד את הטונים' בשאלה הגרמנית משיקולים אלקטורליים ופרגמטיים. אמנם בנאומים ובמאמרים עדיין נשמרה הרוח המיליטנטית, אך בפועל הנושא הלך ותפס משקל שולי בסדר היום הציבורי בכלל ובסדר היום החרותי-בגיני בפרט.²¹

משה שרת

תשובתו של שרת ניתנה חודשים אחדים לפני מותו (שרת כתב את תשובתו בפברואר ונפטר ביולי 1965) ועומדת במתאם ישיר לגישתו לשאלת יחסי ישראל גרמניה לכל אורך השנים. למעשה תשובתו מסתמכת על דברים דומים ועל תוכנות זהות שאותם הוא הציג החל מפרשת השילומים ואילך. להלן קטעים מתשובתו:

אני מוקיר את האמון שנתת בי בפנותך אלי בשאלה לאומית-מצפונית. תשובתי ברורה. אין לנו כמדינה שום מנוס מלסחור עם ארץ כגרמניה – למכור לה ולקנות ממנה ולהוביל את סחורתה באניותינו ולהניח לאוניותינו לעגון בנמליה. [...] המקור הרגשי של הרצון להחרים את גרמניה ולהינזר מכל מגע עמה מובן היטב. מה שהיה בלתי מובן הוא העדרה של נטייה רגשית כזאת. אך עובדה ניצחת היא כי אין יצר זה הולם את הנסיבות המעשיות של הווייתנו הממלכתית – יתר על כן, הוא פועל בניגוד גמור לעניינינו החיוניים ביותר, ממש לצרכי קיומנו, במצב

21 ויץ, הדגל החלופי. במאמר זה גורס ויץ: 'בשנת 1953, אחרי שירתה את כל החצים האנטי גרמניים לעבר הציונים הכללים (עקב הצטרפותם לקואליציה) הורידה התנועה את המאבק לאט לאט מסדר יומה. ניתן לטעון שהגרמני עשה את שלו והגרמני יכול כבר ללכת. כאן, למן פרק זה השתמשה התנועה מעט מאוד בדגל האנטי גרמני'. שם, עמ' 453-454.

הנתון, אשר אין בידינו לשנותו. [...] אילו המשכנו בהויתנו הגלותית והסתפקנו בה, היה כל פרט בתוכנו יכול לפעול ולחיות לפי משאלות לבו ולשאוב מזה סיפוק לעצמו. [...] אבל אנחנו מאסנו בהוויה הגלותית ומרדנו בה. המרד הזה נחל ניצחון היסטורי אדיר ומכריע. אנחנו אומה, בידינו שליטה ריבונית על שטח. [...] כיוון שכן, אין אנו יכולים לחיות בשני עולמות – לאחוז בשני קצות החבל. לפנינו ברירה חדה ועלינו להכריע בה בראש צלול ובעוז רוח.

[...] צרכי חיינו מצווים עלינו את ההשתלבות ביתר חלקי כדור הארץ, לא את ההסתגרות בפניהם. [...] הנוותר על גרמניה כשוק להדרים או למוצרים אחרים כלשהם? ואם תפוזים מותר למכור לגרמניה – מדוע לא סייפנים?

[...] תקומת ישראל היא הניצחון הנעלה והנחרץ ביותר שהנחילה לנו ההיסטוריה על פני השטן הגרמני. [...] לרביבים הקטנה, הנידחת אז, יש חלק בניצחון הזה. היא רשאית בדין ליהנות ממנו בכל הדרכים – גם ע"י משלוח פרחיה החוצה ודווקא לגרמניה. והיא חייבת להסתגל – נפשית, עיונית ומעשית – למצבה החדש וכל הנובע ממנו. ואין לי אלא לברכה על שהגיעה למצב זה.

יחיעם ויץ גורס שמשה שרת, ולא בן-גוריון, היה הדמות הדומיננטית בכינון היחסים המורכבים בין ישראל לגרמניה. הוא היה האדם המרכזי שהכשיר את הקרקע בתחילה בדרג הדיפלומטי והפוליטי ואחר כך בשיח הציבורי לקראת הסכם השילומים.²² תשובתו לברזילי היא מעין המשך ישיר ועקבי לעיקרי טיעונו לגבי היחס הראוי בין ישראל לגרמניה. ניתן להעמיד עיקרים אלה על שלושה עמודי יסוד: ראשית, הצורך להפריד בין שכל לרגש בתהליך קבלת החלטות הרוח גורל ולא לאפשר למטען (המובן, המוצדק והלגיטימי) האמוציונלי להשפיע על חשיבה קרה ועל בחינה רציונלית בין חלופות ריאליות. שנית, הצורך להבחין בין 'הוויה גלותית' ל'הוויה ריבונית' והחובה להפנים את ההשלכות הנגזרות מהבדל מהותי זה. שלישית, זיהוי 'תקומת ישראל' כניצחון מהותי על 'השטן הגרמני' ומכאן שהקשרים עם גרמניה אינם משפילים את הכבוד הלאומי, אלא זוקפים את קומתו ומבטאים ניצחון זה באופן מוחשי. יש קווי דמיון רבים וזהות כמעט מוחלטת בין נאומו של שרת בכנסת בדיון על הסכם השילומים בינואר 1952, לבין דבריו למרכז המשק של רביבים. כבר בעת הדיון

22 יחיעם ויץ, 'משה שרת והסכם השילומים עם גרמניה 1949-1952', קתדרה, חוב' 115 (תשס"ה) (להלן: ויץ, משה שרת), עמ' 157-194. במיוחד עמ' 161.

בכנסת הוא גיבש את עמדתו מתוך אתוס שלילת הגולה ורצון להצביע על השוני המהותי הנגזר מהמעבר החד מההוויה הגלותית המשפילה להיותנו מדינה ריבונית:

השולל את השילומים, נוהג כאילו לא היתה לנו מדינה. [...] במה השתניתם אתם חברי הכנסת הנכבדים, היושבים בהיכל הממלכתיות הישראלית, מאחרים כמוכם שהיו יושבים במוסד אחר, ללא מדינה, ללא כנסת, ללא פארלאמנט, ללא שלטון, ללא אחריות של שלטון? [...] כל המושגים האלה על חרם עולם, שפירושו חוסר כל מגע, גם אם דבר זה גורם להפסדים עצומים, גם אם דבר זה מחבל בקיום המדינה ועתידה – שאולים מהווייה שחלפה לבלי שוב. יש פרץ, רבותי השוללים, בין הוויתכם לבין הכרתכם. הכרתכם לא הדביקה עדיין את התפתחות הוויתכם הממשית. אתם עדיין שוגים במושגים שעבר זמנם. הווייה של עם מפוזר תלוי על בלימה, ללא כל שליטה על שטח.²³

כך, כשם שהוא תבע מחברי הכנסת לצמצם את הפער ('הפרץ') בין ההוויה (מדינה ריבונית) להכרה (תודעה גלותית), כך הוא ביקש מחברי רביבים שישכילו להפנים 'נפשית, עיונית ומעשית' את הנגזר מהיותנו אדונים לגורלנו ולראות במשלוח הפרחים לגרמניה סוג של ניצחון ממלכתי-ריבוני.

נתן אלתרמן

גישתו של אלתרמן לשאלת יחסי ישראל-גרמניה הייתה מורכבת וטעונה. רבות נכתב על 'פולמוס שתי הדרכים' ועל ה'טורים' שפרסם על אירועים בולטים הנוגעים ליחסים הללו. מקובלת עלי גישתו של יחיעם ויץ הסותרת את הדימוי שדן מירון ואחרים ניסו להעניק לאלתרמן, כ'משורר החצר' של בן-גוריון בשנות החמישים. ויץ מצביע על כך שאלתרמן החזיק בדעה עצמאית בנושא הגרמני ולא פעם התנגד למהלכי בן-גוריון בנושא זה וחלק עליו.²⁴ יחסו המורכב, לעתים הדואלי, לשאלה הגרמנית מנסה תדיר לחפש את המינון הנכון בין מוקדי מתיחות שונים. כן ל'החזרת הגזל' (שילומים), אך לא למחילה ולסליחה. כן לקשרים ישירים בין המדינות סביב שאלת השילומים, אך לא לקשרים החורגים מפורמליות קרירה ועניינית. כן לקשרים כלכליים או ביטחוניים הכרחיים, אך לא לקשרים תרבותיים, אישיים וכדומה. תשובתו לרכז המשק של קיבוץ

23 דברי הכנסת, 9.1.1952, כרך 10, עמ' 959-960. לניתוח נאומו של שרת ראו, ויץ, משה שרת, עמ' 192-194.

24 יחיעם ויץ, 'נתן אלתרמן וגרמניה: עמדתו כלפי המגעים עמה על רקע יחסיו עם משה שרת', ישראל, חוב' 5 (2004), עמ' 99-122.

רביבים לא הייתה שונה, ובה ביקש להכשיר פעולה אחת – גידול הפרחים על ידי רביבים, ולפסול פעולה אחרת – שיווקם על ידי מועצת הפרחים לגרמניה:

זו פעם ראשונה פונה אלי משהו בשאלה מוחשית מתחום זה שאתה עומד עליו. [...] ואם אני מוכן להשיב לך עליה הריני עושה זאת לא משום שאני חושב עצמי מוסמך וראוי להיות פוסק בעניינים אלה, אלא משום שאיני רשאי לא להיות שותף לך במה שמעיק עליך ומציק לך.

אילו נסתיים מכתבך במלים השואלות: 'כיצד מתיישבת מכירת פרחים לגרמניה עם יחסנו השלילי למדינה זו', הייתי משיב לך כי אין היא מתיישבת בשום פנים, ולא זו בלבד אלא שיש בכך דבר אשר מוח יהודי ואנושי אינו יכול ואינו רשאי למצוא לו צידוק. [...] אלא שכאן בא המשך מכתבך ושמתוכו אני מבין כי דברי אלה לא לרביבים עלי להפנותם. מהמשך מכתבך ברור כי לא אתם שולחים את הפרחים אלא החברה שאתם מוסרים לה את תוצרתם. זהו הבדל עיקר ועקרונן גם יחד. ואני משוכנע כי אפילו הדין המחמיר ביותר (ודווקא 'זוטות' אלו של פרחים וצעצועים וכדומה הם לדעתי בין העניינים שהעבירה על לאו שבהם צריכה לצרוב כמכוות אש) לא יאמר כי משק רביבים צריך לבטל ענפי גידולים שהם מהישגיה הנאים והעזים של ההתיישבות החלוצית, משום שמוסדות השיווק הארציים איבדו בעניין הגרמני חוש הבחנה אנושי ויצר רתיעה טבעי של הגיון ושל רפלקסים נכונים. לא אתה, עודד ברזלי היקר, אשם בכך שהפרחים הללו מגיעים למקום שהם מגיעים אליו, ולא מתוך רצון להתחמק ולהקל אני אומר לך זאת. חובתך היא להוסיף ולפתח את ענפי המשק הללו בכל המסירות והכשרון שהראיתם עד כה, ואילו בענין זה שעמדת עליו במכתבך, חלה עליך חובה אחרת: לעזור להביא לידי כך שהמוסדות המשווקים יירתעו מלשלוח את תוצרתכם ותוצרת משקים אחרים אל החנויות הגרמניות.

אלתרמן סיים את מכתבו בתיאור של הווה כואב ואדיש ובתקווה לעתיד שונה ואחר: 'לפני זמן מה הייתי מוסיף לכך שאיני סבור כי אפשר לתקן משהו וכי דומה שאנו מתפרצים כאן, לא אל דלת פתוחה ולא אל דלת נעולה אלא לתוך אדישות זרה וריקה, לא מובנת ולא מבינה, אך כעת אולי יש תקווה לשנות משהו'.

לא מצאתי עדות לכך שאלתרמן אכן ניהל מאבק נגד 'המוסדות המשווקים' הנטולים 'חוש הבחנה אנושי'. אך תשובה זו הייתה בהמשך לאחד מהטיעונים המרכזיים של אנשים שתמכו בהמשך גידול הפרחים. אלתרמן ראה בהבחנה בין המגדלים למשווקים

'עיקר ועקרון גם יחד'. בכך הוא ביקש לפתור את חברי רביבים מהדילמה שבה חשו לכודים ולהטיל אותה לפתחם של גורמים אחרים.

יגאל אלון

בשונה מקודמיו אלון, מפקד הפלמ"ח הנערץ והאישיות הביטחונית הבכירה של הקיבוץ המאוחד ואחדות העבודה, היה לאנשי רביבים בכלל ולעודד ברזילי בפרט 'אחד משלנו' ומקור סמכות והשפעה מרכזי. תשובתו של אלון נכתבה ב-9 בפברואר 1965:

הבעיה שהעלית בפני, בעניין יצוא פרחים לגרמניה, טורדת את מנוחתי זה כמה שנים מכמה בחינות. אילו בידי היה הדבר, הייתי מעדיף אי קיום קשר כלשהוא כל עוד חי דור השואה בתוכנו ולהבדיל אלף אלפי הבדלות דור המרצחים בגרמניה על שני חלקיה. אך העניינים התגלגלו אחרת משערת כי כאשר עמדתי על חורבות גיטו ורשה בחורף 1946. כיום, לאחר כל מה שהתרחש בקשרים שבין ישראל לבין גרמניה, אין ברירה אלא לסייג את קשרינו עם המדינות הגרמניות באורח סלקטיבי ביותר. אני כולל בתחום הקשרים הניתנים לקיום גם מוצרים תעשייתיים וחקלאיים פרט לנשק ישראלי, סבון וגז. עם כל יחסנו המיוחד לפרח, נראה לי שאפשר לשווק פרחים לגרמניה כשם אנו עושים עם תפוזים. אני יודע כי תשובתי זאת איננה עולה בקנה אחד עם רגשותיך, רגשותיי שלי ורגשותיהם של רבים בארץ, אך כנראה שהעיסוק בעניינים מדיניים קלקל גם אותי במידת מה. אני רק מקווה שאינני חורג יתר על המידה אל תחומה המוקצה.

לכאורה ניתן למצוא פער מסוים בין אלון איש הציבור הנואם בכנסת, במוסדות אחדות העבודה ומעל דפי העיתונות הכתובה לבין מכתב פרטי זה. הרי אחדות העבודה והקיבוץ המאוחד היו חיל החלוץ של המאבק בנרמול היחסים עם גרמניה. אך מבט מעמיק יותר על יחסו של אלון לסוגיה הנידונה מצביע על כך שבניגוד לעמדתו המוצהרת של הקיבוץ המאוחד בכלל ושל יצחק טבנקין בפרט ובעיקר, אלון פיתח גישה פרגמטית המבוססת על ריאלי-פוליטיק החל מהמחצית הראשונה של שנות החמישים. במהלך שתי פרשיות הנשק ניכר שהוא נמנה עם הגורמים שביקשו לא להפוך סוגיה זו למשבר קואליציוני בלתי הפיך אשר לא יאפשר שותפות עתידית עם מפא"י.²⁵ יתר על כן, סוגיית הפרחים לגרמניה התרחשה ימים ספורים לפני ששאלת היחסים הדיפלומטים עם גרמניה עמדה להכרעת הכנסת. בדיון שהתקיים במרכז אחדות העבודה בשאלה זו הפתיע אלון את שותפיו לדרך כאשר זרק 'פצצה' לבונקר האנטי-גרמני. הוא

25 ראו, גזית, יחסו, עמ' 100-103.

יצא אמנם נגד תחלואים רבים הקשורים ביחסי ישראל-גרמניה ('בודאי שלא היינו מעלים על קצה דעתנו את האפשרות שבגרמניה בעוד דור הרצח ודור השואה עדיין אתנו, [...] ייפתחו מועדוני לילה ישראלים, ובנות מפגינות עירומן לעיני גרמנים'), ובעיקר הזכיר את מכירת הנשק לגרמניה ככתם בל ייסלח בכבודנו הלאומי ('קציין גרמני [...] חמוש בנשק "עוזי" מתוצרת ישראל. מחזה כזה לא שיער השטן'), אך גרס שבקונסטלציה הקיימת לא צריך לשלול על הסף יחסים דיפלומטיים, אלא להעמיד תנאים לקיומם.²⁶ דברי אלון נתפסו ככפירה בעיקר על ידי חלק ניכר מהדוברים. בני מהרשק, הפוליטרוק המיתולוגי של הפלמ"ח, לא יכול היה לעכל כיצד מעז מפקדו לכרסם באחד מעמודי התווך של אחדות העבודה – האנטי-גרמניות שלה:

[...] מי שמחליט היום על קשירת יחסים דיפלומטיים עם גרמניה זה סוף פסוק ליחסינו עם גרמניה, זה הפתרון הסופי [כך במקור], הסולחה הסופית ליחסינו עם גרמניה! [...] כששמעתי את יגאל חשבתי לעצמי, איפה ברנר, שצעק עם נקלה! איזה עם זה? זהו עם שאחרי 20 שנה סולח לצורר הכי גדול שהיה לנו. [...] כמה פעמים סחב אותי יגאל למצדה! [...] מה יש באלעזר בן יאיר ובמצדה? מה יש שם? קנאים! הם ידעו לעמוד! מה נשאר בהיסטוריה העברית, יגאל, רבי יוחנן בן זכאי או בר כוכבא? מה נשאר בהיסטוריה? מי מקיים את אחדות העבודה הזאת? את הקיבוצים את לוחמי הגיטאות את כולם? בר-כוכבא! אלה שידעו לעמוד. לא מתיוונים. מתיוונים זה פחות ממתגרמנים. [...] חברים אחדות העבודה יכולה לעשות הרבה גלגולים, את הגלגול הזה אי אפשר לעבור. פה שוברים את המפרקת של המפלגה הכי אנטי גרמנית.²⁷

בעקבות הסערה שחוללו דבריו של אלון, הוא ביקש לעלות ולהגיב. הוא התפלמס עם חלק מהטענות נגדו והמשיך לדבוק בעמדתו: 'עם כל תהום השנאה שלי לגרמניה, עם כל רגש העלבון על מה שקרה ליהודי אירופה. אני אישית, סבור שיש לעשות את הצעד הזה'. אך למרות דבקותו בעמדה זו הוא הסכים להסיר את הצעתו מסדר היום

26 על הסיבות הפוליטיות שהובילו את גרמניה ליזום את כינון הקשרים הדיפלומטיים עקב ביקור מנהיג מזרח גרמניה במצרים ראו, גלעד, דעת הקהל, עמ' 436-469. בנאומו הציג אלון חמישה תנאים לכינון היחסים: 1. שהיוזמה תהיה גרמנית. 2. ביטול סופי של החוק להתיישנות פשעי הנאצים. 3. השלמת עסקת הנשק שהוקפאה. 4. פעילות מוגברת נגד המדענים הגרמניים. 5. הינזרות גרמנית מהגשת סיוע צבאי למדינות ערב.

27 פרוטוקול ישיבת מרכז אחדות העבודה, 15.3.1965. אי"ט, אק"מ, חטיבה 13 יב, מכל 5, תיק 2. רבים מהדוברים הביעו זעזוע מדברי אלון. יהודה הראל הציג דעה דומה למהרשק ושאל את אלון: 'האם יגאל, אתה לא היית מחנך שלא רק הרובה, לא רק מכונת הירייה, אלא גם המוסר קובע בביטחון, במלחמה? [...] מה קרה לנו חברים? כיצד קרה הדבר?'

ולקבל את 'דין התנועה', שביקשה להציג חזית אחידה כנגד קיום הקשרים עם גרמניה. אין זה מקרה שאלון בחר להיעדר במהלך ההצבעה בכנסת על כינון היחסים.²⁸ אפשר להציע שני הסברים לשאלה מדוע לא נאבק על עמדה זו והחליט 'להתיישר' עם הקו האנטי-גרמני. ההסבר הראשון דורש להאיר את שאלת כינון היחסים עם גרמניה בקונטקסט יותר רחב, העוסק בדעיכת מנהיגותו של טבנקין ובשאלת עתידה של אחדות העבודה. החל מבחירות 1959 (שבהן ירדה אחדות העבודה מעשרה מנדטים לשבעה) החל תהליך הדרגתי של דעיכת השפעתו של טבנקין והעברת מקל קבלת ההחלטות לידיהם של גלילי ואלון. יש לנתח את הוויכוח על היחסים עם גרמניה בכלל ועל שאלת מכירת הפרחים לגרמניה בפרט גם על רקע ויכוח מתמשך על הקמת המערך הזוגי בין אחדות העבודה למפא"י. ברוך כנרי, הביוגרף של טבנקין, תיאר כיצד נאבק המנהיג הישיש (בתמיכת קבוצה קטנה של 'חסידים נאמנים') מאבק עד חורמה ביוזמה להקמת המערך, אך מצא את עצמו בעמדת מיעוט וחש תחושה הולכת וגוברת של בדידות, של מידור ושל העדר השפעה על הנעשה בתנועתו. כנרי רואה בהקמת המערך הזוגי בין אחדות העבודה למפא"י (1965) את השלב הסופי בהעברת מקל המנהיגות: 'טבנקין קיבל על עצמו את מנהיגותם של יגאל אלון וישראל גלילי, ונשאר "הנפיל" שמתקשטים בשמו, אבל ההכרעות הועברו ממנו אליהם. הוא ידע זאת בבחירות רבה'.²⁹ על רקע הקשר זה אפשר להניח שאלון לא היה מעוניין לפתוח חזית נוספת נגד טבנקין ומתנגדי הקמת המערך. אלון היה מודע לעומק האמוציות הקשורות בשאלה הגרמנית ולכן אפשר לשער שהוא העדיף לוותר על מאבק בנושא הגרמני לטובת מה שנראה לו כדבר החשוב ביותר באותה תקופה – הקמת המערך.

ההסבר השני לא עוסק בחישובים פוליטיים אלא באישיותו של אלון. רבים הם המאבקים הפוליטיים שבהם אלון לא הלך 'עד הסוף'. לא פעם הוא העדיף בצומתי הכרעה משמעותיים את הגישה הג'נטלמנית, החברית, על פני המחירים הכבדים

28 לא כאן המקום להרחיב בסוגיה זו, אך מן הראוי לציין שבביוגרפיה שכתבה אניטה שפירא על יגאל אלון, היא מנסה להתחקות על יחסו של יגאל לשואה ולגרמניה בעקבות ביקורו באירופה ב-1946. שפירא תוהה כיצד אירוע כה דרמטי, כמו המפגש של אלון עם אירופה העשנה ועם שארית הפליטה שלאחר המלחמה, לא זכה לשום ביטוי או אזכור במשך כל השנים. אניטה שפירא, יגאל אלון: אביב חלדו, תל-אביב 2004 (להלן: שפירא, אביב חלדו), עמ' 273-274.

29 ברוך כנרי, טבנקין בארץ ישראל, רמת אפעל 2003, עמ' 788. לתיאור נרחב של תהליך דעיכת מנהיגותו של טבנקין החל מתחילת שנות השישים ראו, שם, עמ' 716-830. כנרי מראה כיצד במהלך שנות השישים, בייחוד לאחר מות אשתו חומה, מרבה טבנקין לתאר ביומנו ('פנקסי טבנקין') תחושות קשות של בדידות, נעזבות והרחקה ממוקדי ההשפעה. דוגמה מייצגת לתחושות אלה אפשר לראות בקטע שבו הוא משווה את מצבו העגום למול מצבו של מנהיג הקבוץ הארצי – מאיר יערי: 'לו [ליערי] יש אשה, יש בית, יש עוגן והגה – אין אלה בחיי אחרי חומה: לא בית, לא עוגן, לא הגה ביד, בסירת החיים המאוחרים – בלי עוגן וכלי הגה'. שם, עמ' 789. המקור: אי"ט, אק"מ, פנקסי טבנקין, מס' 240, עמ' 1, סוף 1966.

הנגזרים ממאבק פוליטי-אישי חסר פשרות. כך היה בפרשיות רבות החל בפירוק הפלמ"ח, המשך בהדחתו מפיקוד דרום ואי מינויו לרמטכ"ל לאחר מלחמת השחרור, וכלה בהסרת מועמדותו לתיק הביטחון לטובת משה דיין ערב פרוץ מלחמת ששת הימים. דומה שגם במקרה זה, כמו במקרים הנוספים שפורטו לעיל, העדיף אלון לוותר על המאבק לטובת 'דין התנועה' וקבלת ההערכה והחיבה שלה זכה מחברי מועצת אחדות העבודה על כך שנאות להסיר את הצעתו מסדר היום.³⁰ לגרסתי אין בהכרח סתירה בין שני ההסברים שהוצגו לעיל. במובן מסוים הם משלימים זה את זה – השיקול הפוליטי של ויתור ב'חזית הגרמנית' לטובת חזית הקמת המערך הקל על אלון להמשיך בדפוס ההתנהגות 'הג'נטלמני-ותרני' שנקט בצמתים רבים בחייו.

קיבוץ רביבים מבקש הנחיה תנועתית

מכתבי ה'פוסקים' נתנו מעין הכשר להמשך משלוח הפרחים: בגין הביע את עמדתו השלילית, אך הטיל את האחריות לפתחם של המגדלים; אלתרמן התנגד אך הטיל האחריות על מועצת הפרחים; אלון הודה שהוא 'התקלקל' אך נתן הכשר מלא להמשך המשלוחים; ושרת, ראש ממשלת ישראל לשעבר, ראה במעשה סוג של ניצחון ההווה הריבונית על ההווה הגלותית. אך למרות מכתבים אלה הנושא המשיך לחולל סערה בחצר רביבים. בעלון המשק נמסר דיווח על פרשת הפרחים: 'הסתבר כי הסעיף התמים "אינפורמציה על יצוא פרחים" נשא בחובו חומר נפץ חזק. [...] התחוללה סערת רוחות במשק סביב השאלה האם עלינו להסכים למשלוחים לגרמניה ומה עוד שהמדובר בפרחים'. בתום הדיון הוחלט לבקש את הנחיית מזכירות הקיבוץ המאוחד בנדון ועד אז להמשיך במשלוחים. 26 חברים הצביעו בעד המשך המשלוחים עד הדיון במזכירות הקיבוץ המאוחד, 20 התנגדו ו-29 נמנעו.

מעניין לשים לב שלמרות הסערה, ובניגוד למכתבו של סנד לחיים גורי, החליט רוב החברים להמשיך במשלוחים עד לבירור. בנוסף ראוי לציין שבאותו עלון יש דיווח מדיוני מזכירות הקיבוץ ב-29 בינואר 1965: 'הוחלט שמכונת שנקנה עבור בית הספר לא תהיה מתוצרת גרמניה למרות שהיא זולה יותר'.³¹

שבועיים לאחר מכן נדפסו בעלון המשק שני מאמרים נוקבים שביקשו לעשות חשבון נפש מחודש ביחסו של הקיבוץ לגרמניה. אחד מצעירי המשק תקף בזעם את ההחלטה להמשיך לשלוח פרחים עד הבירור עם מזכירות הקיבוץ המאוחד. הכותב הגדיר את ההחלטה כאופורטוניסטית, אשר 'ריח רע נודף ממנה'. הוא התריע נגד המגמה המסוכנת של העדפת התועלת הכלכלית על ערכים ומוסר: 'שורש הרע מתחיל

30 על הפרשיות המוזכרות לעיל ועל חוסר רצונו ו/או יכולתו של אלון להיאבק עד הסוף בזירה הפוליטית ולשלם את המחיר על מאבק זה ראו, שפירא, אביב חלדו, עמ' 404-465.

31 עלון קיבוץ רביבים, 5.2.1965, ארכיון קיבוץ רביבים.

במקום שבו מוכנים למכור עקרונות תמורת כסף, וביקש מחברי הקיבוץ לא לגלות כל פשרה ביחסינו עם גרמניה גם במחיר כלכלי של חיסול ענף הפרחים: 'מוטב להפסיד מאשר לפאר בתים גרמניים בפרחינו הנאים. אל לנו להיות פשרניים בנקודה זו, כי הטובל רגלו בזרם עלול להיסחף כולו'.³² חבר אחר הכה על חטא העיוורון המוסרי שגם הוא חטא בו, אך ביקש לפתוח דרך חדשה: 'אני מודה ומתודה ומבקש את סליחת כל הנוכחים על אשר לא הרמתי קול בשעתו נגד קניית [...] מאות פריטים הסובבים במשק, מתוצרת גרמנית. אמת, חטאתי וקבלתי עלי את השמוש בכל התוצרת הגרמנית בלי כל מחאה מצידוי'. אחר כך הציג שלוש טענות מרכזיות ששמע כנימוקים בעד המשך המעשה. טענה אחת ניסתה להבדיל בין התנגדות ליבוא אך השלמה עם יצוא כי אין ברירה. טענה אחרת גרסה, 'מה אכפת לך מה שעושים בפרחים שלי, ואפילו הם נשלחים לגרמניה. אדרבא, על ידי כך אנו מרוויחים את כספם'. טענה אחרונה, שנשמעה בתדירות גבוהה בכל מהלך הפרשה, שאלה בהתרסה מדוע 'התעוררת עכשיו בעניין חסר ערך כפרחים?' הכותב סירב לקבל טיעונים אלה ותיאר בצער ובכעס את 'השתעבודותנו לתעשייה הגרמנית' ואת הכמיהה החולנית של הישראלים למכוניות, למיקסרים ולשאר המוצרים הגרמניים. לאחר פירוט מכלול תחלואי ה'הסתאבות' פנה החבר לדון בסוגיית הפרחים:

אמת, עניין הפרחים חרה לי יותר מכל, יש בזה גם ענין סנטימנטלי. פרח זה משהו אחר, פרח זה נושא לשירה, לשמחת חיים, להרגשה טובה. מה למילה גרמני ולנושא כשמחת-חיים במחשבותיו של יהודי? הרי כשאומרים לי גרמני אני חושב על שמחת הרג, על הנאה למראה ילדים ירויים ואמהות ערופות, ולא חושב על פרחים.

בסיום מאמרו פנה הכותב לחברי הקיבוץ בדרישה לגלות אומץ ולהחליט, למרות 'חטאי העבר', על הפסקה מוחלטת של כל קשר עם גרמניה. מהרגע שקיבוץ רביבים ביקש את הנחיית מזכירות הקיבוץ המאוחד כיצד לנהוג בנדון הפכה פרשת הפרחים מפרשה קיבוצית מקומית לפרשה תנועתית כוללת וסבוכה.

ד. 'האם יכול אני לקבל על מצפוני גרמנים בריאים משתיית מיץ ולא אסתטיים מפרחים?'³³

אם הוויכוח סביב השילומים היה על הזכות לקבל כסף מהשטן, הרי כעת דובר על ל'דבר אליו בפרחים'. החלטת קיבוץ רביבים לקבל הנחיה בנדון ממזכירות הקיבוץ

32 שם, 19.2.1965.

33 משפט של יצחק בן-אהרון באסיפת החברים של קיבוצו, גבעת חיים מאוחד, ב-22.1.1966. פירוט נרחב של הנאמר באסיפה זו ראו בהמשך המאמר.

המאוחד הובילה למפגש עם נציגי הקיבוץ שהתקיים ב-5 בדצמבר 1965. נציגי רביבים הציגו את התגלגלות הפרשה, ואחד מהם קרא בפני חברי המזכירות את תשובתו של שרת. בניגוד למכתבו של שרת ודברי חבר קיבוצה, יצאה הסופרת יונת סנד כנגד הגישה של 'הכול או כלום' כגורם המחליש את האפשרות לשים סכר לגילויים השליליים ביחסנו לגרמניה. לדבריה, 'רביבים תצא נשכרת אם בשלב זה תפסיד את ההכנסות מפרחים'. טבנקין נאחז בכור מחצבתו הרעיונית ושב להטיף בשבח המעשה הלא-רציונלי:

[...] הנזק הגדול ביותר שהביאה גרמניה והיחסים איתה – זה הנזק בנפש היהודי. [...] גם רביבים כאשר קמה היתה אי-רציונלית. היום היא רציונלית. היום המבט הקרוב היחס לגרמניה הוא אי רציונלי אבל בעתיד הוא [יהיה] רציונלי. אסור שנהיה שותפים לדיעה כי בלי נורמליזציה איתם, אין לנו קיום.³⁴

בהקשר זה מעניין להשוות בין שבחי האי-רציונליות של טבנקין לשבחי האי-רציונליות של בגין. למרות הניגוד העצום ביניהם ביקרו שניהם בחריפות את 'עודף הרציונליות' של מפא"י והביאו דוגמאות היסטוריות לכך שרק בזכות האי-רציונליות התרחשו הדברים הגדולים בהיסטוריה האנושית. אמונתם המשותפת בכוח המעשה הלא-רציונלי כנקודת ארכימדס לשינוי המציאות ולעיצובה שימשה מקור נרחב להצגת שלל נימוקים כנגד המגמה ה'רציונלית' המסוכנת, התומכת בנרמול היחסים עם גרמניה.³⁵ גם גיבור מרד ורשה, אנטק צוקרמן, דיבר בישיבה והציג בעצב תמונה קודרת של דעיכת להט המאבק בנרמול היחסים: 'העניין הגרמני אינו יורד מסדר יומנו. ביחס לנשק אמרנו כן אם הוא חיוני ואין אפשרות להשיגו במקום אחר. לכל אחד נראה העניין

34 לתיאור ממצה של טבנקין כמייצג העיקרי של האמונה בלהט המעשה הלא-רציונלי כבסיס לשינוי המציאות ראו, דוד הורוביץ, האתמול שלי, ירושלים ותל-אביב תש"ל, עמ' 186-189. הורוביץ, חבר השומר הצעיר ואחר כך נגיד בנק ישראל, היה אחד הגורמים החשובים בהכשרת הקרקע ליחסים עם גרמניה.

35 ב-1962 נאם בגין בכנסת נאום חריף נגד קיום קשרי חינוך עם גרמניה בעקבות ידיעה על ביקור נציגים גרמנים בבתי ספר בישראל. כמו טבנקין, גם בגין הקדיש חלק מרכזי בנאומו לכוחו המהפכני של ה'רגש' בהיסטוריה האנושית: 'יש בינינו אנשים שהוכיחו, כפי הנראה, בכל שנות חייהם, כי בלבם ברזל ובנפשם פלדה, האומרים: כל עמדתכם ביחס לגרמניה איננה אלא ביטוי לרגש; השכל אומר אחרת. הם מעמידים את הרגש מול השכל, ואומרים: האחרון יגבר על הראשון'. אחר כך מנה בגין שורה של מעשים 'לא-רציונליים' ששינו את פני היסטוריה: 'לא החישוב הקר הוציא את אבינו המכבי ממודיעין והעלהו ירושלימה; את אספרטקוס – מקאפואה לוזוביוס; את וושינגטון מביתו מוירג'יניה לגיא-פורג'; את בוליבר מקאראקאס לאנדים; את גריבלדי מגנואה, בשתי ספינות קיטור עלובות, למארסאלה ולפאלרמו. הרגש הקדוש, ניצוץ האלוקים בלב האדם הוא שהפעיל אותם'. דברי הכנסת, 9.1.1962, כרך 32, עמ' 909.

מהצד שלו. לתעשיין התעשייה. לחקלאי החקלאות, לאחרים תרבות וכו'. [...] קשה לי לדבר אל הגרמנים בפרחים.³⁶

חיים הדרי, מזכיר הקיבוץ המאוחד, תיאר תחושה שתלך ותתגבר אצלו במהלך השנה בה הוא ניסה להתמודד עם נושא סבוך זה, תחושה של מלחמת מאספ וקושי גדול להגדרת הסייגים הנחוצים: 'אנחנו מנהלים מלחמת מאספ – אך איני יודע היכן אנו נמצאים בה. הגיונית צדקו החבר'ה שלא מבדילים בין יצוא ליצוא, אבל אי-רציונלית – אני מתקומם נגד משלוח הפרחים הישיר לגרמניה – בלי הבדל היכן כותבים את הכתובת למשלוח'. הדיון הסתיים בהחלטה: 'מזכירות הקיבוץ המאוחד מסכמת נגד משלוח פרחים מיישובי הקיבוץ לגרמניה'.³⁷ חלק מהדברים שנאמרו בדיון זה פורסם בשבועון הקיבוץ המאוחד, בקיבוץ, תחת הכותרת: 'למכור פרחים לגרמניה?' מעניין לציין שבדיווח על הדיון במזכירות לא נזכרו הדברים שאמרו אנשי ועדת המשק והתעשייה של הקיבוץ המאוחד על קיבוצים רבים המקיימים קשרי מסחר וידע עם גרמניה, והדגישו שגרמניה היא 'מדינת מפתח' בכל נושא היצוא לאירופה.³⁸

משלב זה ואילך התגלגלה ההחלטה לפתחם של קיבוצים נוספים שבהם גידלו פרחים. ביטוי ליחס הציני כלפי החלטתה של מזכירות הקיבוץ המאוחד אפשר למצוא במכתב ששלח רכז המשק של נתיב הל"ה למזכיר הקיבוץ המאוחד. הוא כתב בסגנון לעגני להדרי שהחלטת המזכירות מוליכה אותו למסקנה יחידה: עליהם לחסל את ענף הפרחים בקיבוץ ובנוסף לכך, היות שהקיבוץ עומד לקבל מהסוכנות פרדס, הוא מתכוון להמליץ לקיבוצו לא לעשות זאת מפני שעוד מעט מזכירות הקיבוץ המאוחד תאסור גם על יצוא הדריים לגרמניה. הדרי השיב לו שניתן לערער ולהרהר על החלטה זו, אך לא בצורה מזלזלת ופוגעת כפי שנכתב במכתב. הוא סיים את מכתב התשובה בצינון ש'הנושא של קשרים בין יהודים וחברי קבוץ לגרמניה הוא חמור, כאוב, סבוך ורב משמעויות והעיסוק בו מחייב רצינות כובד ראש ויראת כבוד. לצערנו, לא מצאנו את אלה במכתבכם'.³⁹

אחד הדיונים המרתקים בשאלה זו התקיים בקיבוץ גבעת חיים, שגם בו היה ענף לגידול פרחים. בשתי אסיפות קיבוץ סוערות (15.1.1966, 22.1.1966) הציגו חברי הקיבוץ מכלול מרשים של טיעוני בעד ונגד, תוך הבאת הדיון לשיאים של התפלפלות

36 פרוטוקול ישיבת מזכירות, 5.12.1965, אי"ט, אק"מ, חטיבה ב' 1, מכל 14, ספר 89 [הדגשה שלי – א"ג].

37 שם.

38 'מדיוני המזכירות: למכור פרחים לגרמניה?', בקיבוץ, 15.12.1965. שמעון רייך ואהרון שניידרמן היו נציגי ועדת המשק שמסרו נתונים אלה.

39 מכתב מרכז המשק להדרי, 24.12.1965, ותשובת הדרי, 4.1.1966, אי"ט, אק"מ, תיק נתיב הל"ה, חטיבה 1 א, מכל 45, תיק 267.

והתפלספות.⁴⁰ מזכירת המשק מרים בן-אהרון, אשתו של יצחק, פתחה את הדיון בטענה שלמזכירות הקיבוץ המאוחד אין אפשרות לאסור עלינו, אלא רק להמליץ. לגרסתה, 'אין הפרח שונה מהמיץ, התפוז או כל משלוח אחר ההולך לגרמניה'.⁴¹ אשר גולן, מרכז המשק, המשיך את הקו של מרים בן-אהרון ואף הקצינו, בהאשמת מזכירות הקיבוץ המאוחד בצביעות. הרי היא זו שאישרה את הקמת ענף הוורדים. 'היא לא יכולה לאשר את המפעל (ענף הפרחים) ואחרי זה לאסור דבר שהורס את המפעל. ישנה צביעות בכל היחס ממזכירות הקיבוץ'.⁴²

שלמה דרך (דרקסלר) הציג עמדה שונה.⁴³ הוא דרש להמשיך בקו המקובל על התנועה, התומך ב'אי נורמליזציה של יחסים עם גרמניה בדור הזה. [...] לא בדור הזה, הכוונה היא בדור שחיים עוד הנפגעים עצמם ושרמניה עדיין לא אחרת'. אחר כך הוא יצא כנגד התפיסה הגורסת שכעת מאוחר לעצור את הרכבת שעלתה על פסי הקשרים הכלכליים: 'ההיגיון של אין הגבלה אם התחלנו חונק את הנשמה היהודית'. לכן הציג להציב שני סייגים לפעילות כלכלית עם גרמניה: 'א. האם המעשה הכלכלי חיוני במידה כזו שהוא הכרח כלכלי. ב. המצרך, טיבו וכתובתו'. והסביר: 'הכוונה היא שהחסורה יכולה להגיע באופן עקיף לגרמניה אבל המען שייכתב בישראל לא יהיה לגרמניה, כלומר אנחנו לא נהיה מוכרים ישירות. אני מציע לנהוג בעניין זה לפי ההצעה שסוכמה במזכירות הקיבוץ'.

בטיעון זה ערך שלמה דרך מעין 'קפיצת מדרגה' לתשובת אלתרמן. בעוד אלתרמן פטר את רביבים מאחריות ודרש להתמודד על איסור המשלוחים אצל הגורמים המשווקים, דרך הציג תרגיל 'הכשרה' מפולפל שתוצאתו היא מעין עצימת עין והטלת הכתם לפתחם של אחרים. גבעת חיים לא תמכור ישירות אלא בעקיפין דרך המועצה לשווק פרחים את הפרחים, וכך הקיבוץ יוכל ליהנות משני העולמות: גם להמשיך לגדל פרחים וגם להימנע 'כאילו' משיווקם לגרמניה ולהחזיק בעמדתו המסורתית כלפי גרמניה.

40 פרוטוקול אסיפות החברים בקיבוץ גבעת חיים מאוחד, 15.1.1966, 22.1.1966, ארכיון קיבוץ גבעת חיים מאוחד. תודה לנאוה כהנא, ארכיונאית הקיבוץ, שסייעה לי רבות בהשגת החומר ובקבלת פרטים חשובים על האנשים שהשתתפו בדיונים.

41 מרים בן-אהרון (1989-1913) חניכה ולימדה שנים רבות במסגרות שונות והייתה מנהלת מכללת אורנים.

42 אשר גולן (1999-1928) היה איש כלכלה ומשק מרכזי בקיבוצו ובקיבוץ המאוחד. בשנות השבעים היה מנכ"ל המפעלים האזוריים 'גרנות'.

43 שלמה דרך (דרקסלר) (1986-1911) שימש במשך שנים עורך בעיתונות התנועתית והמפלגתית (לאחדות העבודה, על המשמר, למרחב), ולאחר מכן היה עורך בהוצאת הקיבוץ המאוחד, המזכיר המדיני של אחדות העבודה ונמנה עם סגל המרצים בקורסים הרעיוניים שהתקיימו בעין חרוד ובאפעל.

אחדים מהדוברים יצאו כנגד הצביעות והמוסר הכפול העומדים מאחורי הצעתו של דרך. אחד מבני המשק יצא נגד פתרונות עקיפים וגרס שעדיף לדעת להשלים עם הרע ולהודות בקיומו מאשר לנקוט 'מוסר של בת יענה'. חבר אחר טען: 'אם מזכירות הקיבוץ החליטה, [אז אין מקום] לפטנטים יהודיים. לומר שפרחים בלי כתובת כן ועם כתובת לא – זה אני דוחה בכל נפשי. להסתתר מאחרי אחרים להחטיא יהודים אחרים באותו חטא שלנו? לא ולא!'

חבר הקיבוץ שיצא נגד 'פטנטים יהודיים' התחיל את דבריו בחיל ורעדה: 'מעולם לא הרגשתי פיק ברכיים כזה כשם שאני נוגע בעניין הזה. יש כמה הנחות יסוד: כל אחד מאתנו חייב לראות את עצמו יוצא שואה. אין לנו אפשרות לקיים דיון מלי להתייחס לשואה'. לאחר מכן סיפר ששהה ימים מספר בגרמניה ו'חזרתי עם רושם שאין זו גרמניה אחרת. [...] ראיתי את המבורג פורחת ואת המדריך הגרמני היהיר וכובעי המשטרה הזהים לכובעים ההם'. הוא יצא נגד המגמה המסוכנת של התפשרויות בנושא ודרש לתחום תחומים ברורים ולא לחפש פתרונות מתחמקים. אורי יזהר (אז אחד מבני המשק הצעירים והיום חוקר שכתב ספר מקיף על אחדות העבודה), הסיט את הדיון לעבר שאלה סמי-פילוסופית: הפרח כסמל או הפרח כסחורה.

חברים אחדים טענו כאן שאין הברדל. [לדעתי] פרח הוא גם סחורה אבל גם סמל. דבר שאין לייחס אותו באותה מידה של תוקף לאבוקדו. פרח ניתן להניח כאות אהדה והוקרה על קברו של רוצח – סחורות אחרות לא. וצריך להבין שפרחים אלה יכולים לבוא מביתנו. יש להבין את משמעותו של סמל. [...] לפרח מייחסים משמעות אחרת מאשר לכל סחורה אחרת. [...] אנו אשמים כמו מזכירות הקיבוץ המאוחד שלא בדקנו דברים כאלה מראש. כדאי שנדע שכאשר מטפחים כל מיני ערכים שאין להם כיסוי במציאות – משם מתחילה הצביעות והציניות ואחר כך יש קינות ויש הרבה דבור על זה שנבנה את חיינו מתוך הכרה [...] ואחר כך שואלים למה הנוער הוא ציני, לא מאמין וכו'.

הניסיון להציב את הפרח כסמל בעל משמעות החורגת ממוצר או סחורה רגילים, קומם את יצחק בן-אהרון והעלה אותו לכס הדוברים:

אני חש רגש של חילול השם שקושרים את יחסי גרמניה-ישראל עם מסחור הפרחים. [...] אין אני חש שום הרגשת אשמה על קבלת השילומים אלא על אופן השימוש בהם. כוחנו לא הספיק למנוע את בזבוז השילומים וניצולו להשחתת חיי החברה והמוסר בישראל. [...] לא אוכל להבין דרך ארץ כלפי מי שאמר פרח לא ותפוז כן [...] שלחנו אנשים לעסוק בפרחים לשם פרנסה לא לשם עיסוק סימבולי. [...] כל

אחד בתוכנו שעובד הוא מקדש את פרי עמלו. אינני יודע איזה מוצר איננו מקודש, אם הוא נוצר על ידינו. האם יכול אני לקבל על מצפוני גרמנים בריאים משתיית מיץ ולא אסתטיים מפרחים. [...] אינני רואה בפרח יותר מאשר סחורה ואינני רואה שום אבחנה בין משהו יותר קדוש ופחות קדוש. לכל פרי עמלו מתייחס אדם בקדושה וכל זה מופיע אח"כ בחנות ונזרק לפח. זו סחורה. אנחנו צריכים לומר למזכירות הקיבוץ שלא היתה להם שום סמכות לקבל סיכום בנושא הזה. זו שגיאה. [...] נמשיך לייצר פרחים ולמוכרם לכל מי שירצה לקנותם.

הניסיון לבחון מה יותר חמור: להזין את הגרמנים בוויטמינים ('בזכות' המיצים של מפעל 'גת' שאותם שלח הקיבוץ לגרמניה) או לקשט את בתיהם בפרחים, העלה לשיא נוסף את מארג הטעונונים שנראה כאילו נלקחו מבית מדרש תלמודי הלוקח סוגיה, 'הופך בה והופך בה, והכל בה'. 'צביעות מוסרית', 'מוסר של בת יענה', 'פטנטים יהודיים', 'פיק ברכיים', 'חלול השם', פרחים כסמל ו'כאות הוקרה על קברו של רוצח', אלה הם רק חלק מהביטויים הטעונונים שנאמרו באסיפות אלה. האסיפה סיכמה ברוב גדול שמשלחת מטעם הקיבוץ תערער על החלטת מזכירות הקיבוץ המאוחד. כך סיכם עלון המשק את אשר התרחש סביב סוגיה זו:

האם יש צורך לספר כאן מה נוקבים היו הדברים שנאמרו מתחום חשבוננו עם גרמניה? האם יש צורך להוסיף, כי כולנו היינו שמחים אילו תפוזינו, מיצינו, ורדינו ושאר הדברים שאנו מגדלים ומייצרים היו עולים אך ורק על שולחנם של הדנים, ההולנדים, הצרפתים ושאר העמים הידידותיים? אולם, כיוון שאין הדבר תלוי בנו ולא אנו קובעים את המסחר והייצוא – אין עלינו לחסל ענף שהוקם תוך לבטים והשקעות מרובות, אך ורק בשל "ההבדל הדק" בין התפוז והפרח [...].⁴⁴

היו עוד קיבוצים שבהם גידלו פרחים אשר ערערו על ההחלטה ודרשו להציג את עמדתם בפני מזכירות הקיבוץ המאוחד. פחות מחודשיים לאחר ששבועון הקיבוץ המאוחד הציג את הכותרת 'פרחים לגרמניה?' הוא דיווח על הדיון הנוסף שהתקיים במזכירות. כותרת הדיווח הייתה, 'שוב פרחים לגרמניה'. אשר גולן, רכז המשק של גבעת חיים, שאל: 'מדוע דווקא פרחים? מה ההבדל בינם לבין הדרים ואבוקדו? בשבילנו הפרחים אינם פיוט, אלא פרוזה, קיום. [...] לומר לנו לחסל את הענף? מי ישא בהפסדים?' מרים בן-אהרון המשיכה בקו של גולן: 'מי מאתנו מוסמך לפסוק בעניין הרגשי? האם אדם המגדל תפוזים ומשקיע בכך מכוחו ומאונו – אין לו יחס רגשי

44 עלון גבעת חיים מאוחד, 4.2.1966, ארכיון קיבוץ גבעת חיים מאוחד.

אל התפוז, אותו "מותר" לשלוח לגרמניה? רציונלית הפרח הוא סחורה ככל סחורה אחרת [...] אין לעורר את הוויכוח המהותי דווקא סביב הפרח'. חבר גליל ים, קיבוץ נוסף שהתפרנס מגידול פרחים, הקציץ את המגמה והוסיף: 'אהיה האחרון הרוצה לדבר אל הגרמנים בפרחים. [...] לומר לכם שהלב הולך אחרי הידיים הרושמות כתובות גרמניות על משלוחי הפרחים שלנו? [...] במשך חודשים אחדים גרמניה היא הצרכן היחיד כמעט של פרחים. ואם לא נייצא את הפרחים שלנו – נוכל לרפד בהם את רחובות הארץ שלנו'.⁴⁵

מזכירות הקיבוץ המאוחד לא שעתה לנימוקים אלה ודבקה בהחלטתה לאסור על יצוא הפרחים. אך החלטות לחדוד ומציאות לחדוד. לא רק שאלת הפרחים עמדה על הפרק. במהלך השנים 1965-1966 נאלצה המזכירות לעסוק בשורה רחבה של שאלות וסוגיות הנגזרות מהפער בין החלטותיה למתרחש בקיבוצים בכל הנוגע לקשרים עם גרמניה.

ה. סדקים בהיכל הקודש של 'בית הזכוכית'

באוגוסט 1965 אמר יצחק טבנקין בעת נאומו בפני מועצת הקיבוץ המאוחד בגבעת ברנר, בהתייחסו לכינון היחסים הדיפלומטיים עם גרמניה: 'מכל תושבי הארץ, היינו אנו הלוחמים המרים ביותר נגד קבלת הכסף הגרמני – וכמה הוכינו מן הפיצויים! לא שישה מיליונים בלבד הרגו הגרמנים. הם המיתו בכסף את נפשם של היהודים החיים – בשוחד ובהנמכת הקומה – והם מוסיפים להרעיל אותנו גם היום'.⁴⁶ אינני יודע לאיזה קהל יעד התכוון טבנקין בדברי תוכחה קשים אלה. אך דומה ש'הרעל הגרמני' ש'המית בכסף' את 'נפשם של היהודים החיים' פעפע וחלחל בהתמדה גם לנפשם של 'הלוחמים המרים ביותר' נגד קשרים עם גרמניה.

בו בזמן שמנהיגה הקשיש של הקיבוץ המאוחד המשיך להחזיק בקו תקיף ועקבי כנגד כל ביטוי של נרמול היחסים עם גרמניה, בתוך תנועתו, ויותר מכך בתוך קיבוצו, ואפילו יותר מכך בתוך משפחתו, התרחשו אירועים שקראו תיגר על דרך זו. ממש באותה תקופה שבה טבנקין אסר על קיבוצי הקיבוץ המאוחד לשווק פרחים לגרמניה קשר קיבוצו, בניצוחו של בנו, יוסף טבנקין,⁴⁷ קשרים הדוקים עם חברה גרמנית שעסקה לא פחות ולא יותר מאשר ב... ייצור תנורים. פרשה זו ראויה למחקר מקיף בפני עצמו, אך לצורך דיוננו אסתפק בתיאור תמציתי של התרחשות הדברים.

45 'שוב פרחים לגרמניה', בקיבוץ, 9.2.1966.

46 יצחק טבנקין, דברים, תל-אביב 1981, כרך ו, עמ' 389.

47 יוסף טבנקין (1921-1987) נמנה עם המפקדים הבכירים בפלמ"ח: מפקד הגדוד הרביעי ולאחר מכן מפקד חטיבת הראל. לאחר פרישתו מהצבא (1950) חזר לעין חרוד ושימש בתפקידי ניהול מרכזיים בתחומי התעשייה והמשק של קיבוצו.

לחבר הקיבוץ זאב איבינסקי,⁴⁸ ניצול שואה, לוחם בלח"י, שעבר לעין חרוד מיראון ונישא לאלמנתו של משה שטורמן, נודע בדיעבד שמפעל 'פלדות' קנה 50 תנורים אוגרים מגרמניה במגמה לייצר ולשווק תנורים מסוג זה במפעל. איבינסקי דרש לקיים בירור הן על עצם העניין והן על כך שהדבר נעשה ללא כל דיון מקדים באחד ממוסדות הקיבוץ. בתחילה הוא נדחה ב'לך ושוב' אך לאחר התעקשותו הובא הדיון לאסיפת המשק. קמה סערה גדולה שמצאה את ביטוייה בדיוני מזכירות, אסיפות משק ומאמרים בעלון הקיבוץ. צחוק הגורל הוא שמנהל מפעל 'פלדות' והאדם שנדרש להסביר את פשר קניית התנורים היה לא אחר מאשר יוסף (יוספ'לה) טבנקין, בנו של מנהיג הקיבוץ המאוחד. כך יצא שעשרה ימים לפני שהאב הסביר במזכירות הקיבוץ המאוחד לנציגי קיבוץ דפנה מדוע עליהם להימנע מקשר עם גרמניה גם אם זה יעלה לנו הרבה,⁴⁹ התייצב בנו בפני אסיפת המשק וטען שהוא לא יודע על שום החלטות מגבילות בשטח זה. הוא הביע תמיהה מה יום מיומיים, הרי המפעל קונה כבר הרבה שנים חומרים וחלקים מגרמניה, בעין חרוד יש כבר הרבה שנים מוצרים גרמניים וכבר קיבלנו הלוואות מגרמניה לבניית בתי הילדים שלנו. מנהל פלדות הציג גישה כלכלית טהורה הגורסת שאם מחיר הפלדה בשוודיה עולה בעשרה אחוזים על מחיר הפלדה בגרמניה, הוא כמנהל המפעל יקנה את הפלדה הגרמנית על מנת שהמפעל יוכל לשרוד בתנאי התחרות של השוק החופשי.⁵⁰

לובה לויטה,⁵¹ שותפו לדרך של יצחק טבנקין, מהאנשים המרכזיים בעין חרוד ובקיבוץ המאוחד, התריס כנגד עמדתו של 'נסיך הכתר':

לא ידעתי שהגיעו 50 תנורים מגרמניה. לא העליתי על הדעת שהדבר יכול היה להיעשות בלי שאני כחבר משק יודע את העניין. [...] במידה שחושבים שאין בעיה, אפשר רק לתמוך. [...] הנימוק הזה שיש כבר די חטאים, ולכן לא ישנה חטא נוסף, זה אינו נימוק תופס. [...] זו עסקה שהופכים אותנו לסוכנים של בית עסק גרמני. זו שותפות של עסק. עין

48 ד"ר זאב איבינסקי הוא היסטוריון העוסק בחקר הטרור המודרני ותנועות מהפכניות. בין ספריו: מהפכה וטרור, תל-אביב 1989; לח"י: צבת ראשונה, תל-אביב 2003. בתקופה הנדונה היה איבינסקי מורה בקיבוץ, ולחם נגד כל קשר עם גרמניה.

49 ראו פרוטוקול ישיבת מזכירות הקיבוץ המאוחד, 27.3.1966, א"ט, אק"מ, חטיבה ב' 1, מכל 14, ספר 89.

50 פרוטוקול אסיפת קיבוץ עין חרוד מאוחד, 17.3.1966, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד. תודה לאילנה ברנשטיין, ארכיונאית המשק, על הסיוע בהשגת החומר ובמתן פרטים חשובים על הנפשות הפועלות בפרשייה זו.

51 לובה לויטה (1904-1976) היה מהדמויות המרכזיות בעין חרוד ובקיבוץ המאוחד. היה מזוהה עם האגף השמאלי בקיבוץ המאוחד, שהמשיך להחזיק באוריינטציה הסובייטית ותמך בהמשך קיומה של מפ"ם עד הפילוג ב-1954.

חרוד מוכרת תנורי גרמניה. איני רוצה בזאת. איני רוצה לקנות שם את הידע. אני לא רוצה לשלוח את בני עין חרוד לגרמניה. לא רואה את הבנים שלנו מחוסנים מספיק. [...] אנחנו נגררנו אבל נמצאים במדרון. חייבים לעשות הכל כדי למנוע התדרדרות. לגבי עין חרוד זאת התדרדרות.

שבוע לאחר אסיפה זו התקיים דיון המשך קשה ונוקב במזכירות המשק. יוספ'לה טבנקין תקף בחריפות את המתנגדים לעסקה ושאל את לויטה בהתרסה מה פתאום הוא נזכר כעת, הרי כבר קיבלנו מגרמניה בעבר הלוואה בסך 300,000 לירות. בנוסף הוא ביקש מלויטה לומר לו אם מותר לשני חברי הקיבוץ האמורים לצאת לגרמניה לצורך לימוד הנושא לנסוע או שיש לעצור את הנסיעה. לויטה לא נשאר חייב לבן המנהיג והשיב:

[...] אנחנו התימרנו שיש לנו תוספת ערך שלא תמיד צועדים עם כולם. זה שייך גם לעין חרוד. המורשת של עין חרוד מחייבת בעניין זה. אנחנו כמו בית של זכוכית שנבחן בדברים, אחרת אין לנו שום ערך מיוחד. [...] עין חרוד לא צריכה לקבל שום עסק שבו היא הופכת למייצגת פירמה גרמנית. [...] איני רוצה לשלוח את הבנים שלנו לגרמניה, אני לא רואה אותם מחוסנים לפגישה כזאת. לו הייתי איש 'פלדות' גם הייתי אומר שזה נטע זר בתוכנו. יש עסקה שאפשר לעשות ויש עסקה שאפשר לא לעשות. אני מציע שתי החלטות: א. אנחנו לא עושים את העסקה זאת. ב. כל עניין גרמני, כל ענף במשק חייב להביא למזכירות והמזכירות חייבת להביא לדיון.⁵²

מעניין לשים לב שפעמיים (גם באסיפת המשק וגם בישיבת המזכירות) טרח לויטה להדגיש את חששו מפני העדר החיסון של הבנים ממפגש עם נציגי 'ממלכת הרשע'. גישה זו מראה עד כמה חשש דור החלוצים, מייסדי המהפכה הציונית-סוציאליסטית בארץ ישראל, שבניו לא יוכלו לעמוד בנטל הירושה שהוטלה לפתחם.⁵³ אך הטעון החשוב והמשמעותי הנוגע לענייננו הוא התפיסה שעין חרוד בפרט והקיבוץ המאוחד בכלל חייבים לשמש דגם של חברת מופת המציג אלטרנטיבה ערכית-מוסרית לתחלואי החברה הישראלית. והנה, שוד ושבר, גם ב'בית הזכוכית' פשה הנגע, ולא סתם באזורי הספר הפריפריאליים של 'בית הזכוכית' אלא בבירה, בהיכל הקודש – עין חרוד. מי היה

52 פרוטוקול אסיפת קיבוץ עין חרוד מאוחד, 17.3.1966, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד [הדגשה שלי – א"ג].

53 גם יעקב אשד, שותפם של טבנקין ולויטה לעיצוב התנועה וחבר עין-חרוד, טרח להציג את טיעון 'חיסון הבנים' באסיפת המשק שהתקיימה ב-25.4.1966.

מאמין שנגיע יום אחד למצב בו בנו של סולל הדרך האנטי-גרמנית, ידרוס ברגל גסה וישים למרמס את 'עיקרי האמונה' של אביו. טענת 'בית הזכוכית' שאותה הציג לויטה הייתה לאחת מהטענות המרכזיות והבולטות בכל מהלך הדיונים. הן חברי קיבוצים מהשורה והן אנשים מרכזיים בתנועה הדגישו חזור והדגש את הצורך של הקיבוץ המאוחד לנהוג במקרה זה בהתאם לייעודו ולשליחותו כחברת מופת ההולכת נגד הזרם הגרמני העכור שבו שרויה החברה הישראלית.⁵⁴

כאשר התכנסה אסיפת המשק לדיון נוסף בסוגיית התנורים, היה יוספ'לה טבנקין יותר תקיף. הוא האשים את יעקב אשד⁵⁵ כי העז להדליף את הסיפור למזכירות המאוחד (אחד החברים אף קרא לאשד 'בוגד' על 'הלשנה' זו). הוא יצא כנגד חושף הפרשה, זאב איבינסקי, ונגד מאמר שפרסם האחרון בעלון הקיבוץ, ופנה לכל השוללים בנימוק הנחרץ של תומכי היחסים הכלכליים: במה שונה קשר זה מכל ההלוואות, המכונות והמוצרים הגרמניים שכבר קיימים בחצר המשק? מעל לכול הוא השתמש בנימוק המרכזי של בן-גוריון, שרת ותומכי 'הקשר הגרמני':

מה מוסיף לנו כוח? עליה של יהודים, טכנולוגיה מפותחת, מקורות עבודה. התנועה הקיבוצית השתמשה בעזרה הכלכלית מגרמניה רק לצורך זה. [...] ב'פלדות' קנו חמרים גרמניים, קונים חלקי ציוד גרמניים, לוקחים ידע מגרמניה, בקרו בתערוכות גרמניות, במסגרת הזאת של יחסים כלכליים עם גרמניה, קמה רקמת יחסים שאין בה שום פסול וחטא. [...] החשבון שלנו היסטורי ולא פוליטי יום-יומי. לא עברנו את תחום ההכרעה הלאומית בשום דבר.

יוחי סבוראי (אחיה של רחל סבוראי) העז גם הוא לצאת כנגד יוספ'לה טבנקין: 'אני מודה שאינני זוכר אסיפה שהיה לי כל כך מר וקשה לשבת בה כמו אסיפה זו. יוסף ט. פצע בכל מילה שאמר הערב. החברים צריכים לדעת שלפחות לחלק מהחברים זה פצע פתוח [...] יוספ'לה דיבר בניגוד לעמדת התנועה'. אחריו קם זאב איבינסקי, חושף הפרשה. עוד לפני האסיפה פרסם איבינסקי מאמר נוקב בעלון המשק שבו סירב להתנצל

54 ביטוי לעמדה זו ראו, פרוטוקול אסיפות קיבוץ עין חרוד מאוחד, 17.3.1966, 9.4.1966, 25.4.1966, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד; פרוטוקול אסיפות קיבוץ גבעת חיים מאוחד, 15.1.1966, 22.1.1966, ארכיון קיבוץ גבעת חיים מאוחד; פרוטוקולים של מזכירות הקיבוץ המאוחד, 5.12.1965, 13.3.1966, 27.3.1966, א"ט, אק"מ, חטיבה ב' 1, מכל 14, ספר 89.

55 יעקב אשד (1897-1974) היה פעיל מרכזי בפעילות הרעיונית-חינוכית בקבוץ המאוחד, חבר מזכירות הקיבוץ המאוחד, עורך שבועון התנועה בקיבוץ ומרצה בסמינרים הרעיוניים בעין חרוד ובאפעל.

על כך שהוא רואה את גרמניה כל חייו רק 'באופקם של כבשנים ובורות השמדה', ותיאר בחריפות את גודל ההכרעה המוטלת על המשק:

ישנם רגעים בחיים, בחיינו כיחידים וכצבור, שבהם דברים שלכאורה טפלים הם – קטנות לובשים מימדי אימה. [...] אני סבור שציבורנו עומד בפני ההכרעה הזו, וההכרעה היא בין טוב לרע, בין ערך למאיסה בערכים, בין אמת לבין שקר. בין הגינות למה שאיננו הגון, בין יושר למה שהוא מעברו השני.⁵⁶

הוא פתח את דבריו בקול ענות חלושה, עקב הקושי העצום שלו להתייצב כנגד עוצמת האהדה הנתונה ל'נסיך הכתר'. בשיחה שקיימתי עם זאב ועם אשתו, התוודה זאב עד כמה קשה היה לו לעמוד מול יוספ'לה ועדת החסידים שרחשה סביבו עוד מתקופת הפלמ"ח. בדבריו באסיפה התוודה 'שהרגע הזה שראיתי את התנורים היה אחד הרגעים הקשים בחיי'. ולאחר מכן הטיל 'פצצה': אם יחליטו על המשך הקשר בנושא התנורים עם גרמניה הוא יעזוב את המשק מכיוון ש'לא אוכל להיות שותף לאחר שתיפול הכרעה כזאת, אני יודע שאני לא יחיד. [...] יש משמעות להחלטה של עין חרוד לגבי התנועה ולגבי הארץ'. זאב ואשתו סיפרו לי שפרשה זו הובילה לקרע ונתק של כעשר שנים בינם לבין משפחת טבנקין. קשה היה להם לקבל את שתירת האב למול מעשי הבן, שתירה שעמדה בניגוד גמור לנאומיו חוצבי הלהבות כנגד הקשר עם גרמניה.

פרשת התנורים בעין חרוד דורשת התעמקות חחורגת מתחומי העניין של מאמר זה. לענייננו חשוב להצביע על כך שמעבר לשאלת הפרחים נאלץ הקיבוץ המאוחד להתמודד עם מגוון של דילמות אשר נגזרו מהפער שבין הקו הרשמי המוצג 'למעלה' לעומת התרחשות הדברים 'למטה' בחצר המשק. אמנם ידוע שאין נביא בעירור, אך למרות תובנה זו, אחת מאבני הבוחן להמחשת הפער המתרחב בין שפת המילים לשפת המעשים, ניתן למצוא בחוסר ההלימה בין הצהרות דמויות מרכזיות בקבוץ המאוחד לבין המתרחש בחצר קיבוץ. כך, בעוד בני מהרשק הזהיר בלהט שקשרים עם גרמניה פירושים 'שבירת המפרקת של המפלגה הכי אנטי-גרמנית', קיבוץ דיבר אליהם בפרחים.⁵⁷ וכך, בעוד יצחק טבנקין מסביר לנציגי הקיבוצים שאסור להתפשר בנושא 'גם אם זה יעלה לנו הרבה', קיבוץ (בראשות בנו) יצר קשרי ידע ומסחר ענפים עם חברה לייצור תנורים בגרמניה.

56 א' זאב, 'פרקי גרמניה: בשולי הדיון ועל פי התהום', יומן עין חרוד, 18.3.1966, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד. המאמר התפרסם גם בשבועון הקיבוץ המאוחד, בקיבוץ, 20.4.1966.
57 גבעת השלושה היה אחד מקיבוצי המאוחד שגידלו פרחים. לדברי מהרשק על 'שבירת המפרקת' ראו ליד הערה 27.

חברי קיבוצים רבים חשו כי הנהגת הקיבוץ המאוחד מנהלת קרב מיותר הגובל ב'צביעות מוסרית', מעין ניסיון פתטי לסגור את שער האורווה לאחר בריחת הסוסים (או נכון יותר, לסגור את השער לאחר כניסת עשרות סוסים טרויאנים מתוצרת גרמנית לחצר המשק). ביטוי לתחושה זו ניתן למצוא במאמרים שפורסמו בעלון מעוז חיים, אשר גם שם התנהלו דיונים בנושא הקשרים עם גרמניה. אחד מבני המשק אשר החליט לנסוע לגרמניה בניגוד להחלטת הקיבוץ שאסר על נסיעות אלה, כתב דברים חריפים תחת הכותרת 'עצום את העיניים'. הוא ביקש להפסיק עם 'הגישה המתחסדת', 'הבלתי עקבית', 'הבלתי מציאותית' בכל הקשור ליחסינו עם גרמניה ודימה את התנהגות הקיבוצים בנידון לילד קטן שאומרים לו 'עצום את העיניים ופתח את הפה' והוא לועס את האוכל מבלי שהוא יודע מה הוכנס לפיו.⁵⁸

סבך הסתירות והקשיים שבהם נתקלו רביבים, גבעת חיים, עין חרוד, מעוז חיים, דפנה וקיבוצים נוספים הוביל את האיש שבתוקף תפקידו כמזכיר הקיבוץ המאוחד ניסה לעמוד בפרץ, לתחושה של 'מלחמה אבודה'.

1. 'מלחמת המאסף': הרהוריו הנוגים של מזכיר הקיבוץ המאוחד

מזכיר הקיבוץ המאוחד בתקופה הנידונה היה חיים הדרי (לוליק).⁵⁹ הן מהפרוטוקולים שרשם, הן מחלופת המכתבים שניהל והן מיומנו עולה תמונה כואבת של מזכיר החש שהוא מנהל קרב בלימה חסר סיכוי למול המתרחש בקיבוצים. קריאת כתביו מצביעה על הוויה של פער הולך ומתעצם בין שפת המילים לשפת ההצהרות, בין מלל רב של החלטות לבין המתרחש בפועל בחצר המשק.

כל המכיר את הוויית החיים הקיבוצית יודע שכמעט בכל קיבוץ קיים 'מטריד סדרתי' שלא מפסיק להתיש את מוסדות המשק בנושא שלגביו הוא הרה גורל. לעתים זה יכול להיות מאבק חסר פרשות בברזים הדולפים בחצר הקיבוץ, לעתים זה בזבוז החשמל המשוער הגורם לאיש לדווח על כל נורה דולקת, לעתים זה דיווח ובקרה מתמדת על כל החוטאים בחטא פריצת עקרון השוויון וכו'. אדם כזה נוהג להתכתב,

58 ל' עמוס, 'עצום את העיניים', בקיבוץ, 20.4.1966. בגיליון זה פורסמו שני מאמרים נוספים של חברי מעוז חיים העוסקים בנושא. אחד החברים ביקש להפסיק את תהליך ההונאה העצמית בכל הקשור לגרמניה: 'קשה שלא להסיק, כי הצגת הבעיה עכשיו לוקה באנכרוניזם. הניסיון שנעשה לאחרונה – למנוע שימוש בסחורות גרמניות, במשק, או אפילו להציב סייגים חמורים להדירתם – לא יצלח, לדעתי, ומוטב שנדע זאת ונימנע מאשליות'. ב' עמנואל, 'של נעליך', שם.

59 חיים הדרי (לוליק) נולד ב-1907 וחי עד היום בקיבוץ גבת. עלה לארץ ב-1925. כיהן כמזכיר הקיבוץ המאוחד בשנות החמישים ובמחצית השנייה של שנות השישים. לאחר פרישתו מפעילות תנועתית עסק בחקר תולדות הקיבוץ המאוחד. פרסם בין השאר את הספרים: הפילוג בקיבוץ המאוחד, רמת אפעל 1988; הקבוץ המאוחד – החלטות ותעודות, תל-אביב תשל"ז.

לערער, לקטר, לשוחח ולנקוט כל פעילות תקשורתית אחרת שלא תאפשר להוריד את מה שנתפס בעיניו כ'סלע קיומנו' מסדר היום הקיבוצי.

כך קרה לחיים הדרי עם חבר קיבוץ דפנה שלא פסק מ'להמטיר' מכתבים בדרישה לטיפול מזכירות הקיבוץ המאוחד במחדלים הנוראים המתרחשים בקיבוצו סביב 'הקשר הגרמני'.⁶⁰ אותו חבר כתב להדרי שכאשר התברר לו כי טכנאים גרמנים המסייעים בהכנסת 'מכונה גרמנית' למפעל המשק שוהים בקיבוץ במשך חודש הוא איים בשביתת רעב, הפסיק ללכת לחדר האוכל של המשק ודרש בתוקף ממזכירות הקיבוץ המאוחד להפסיק את 'הבושה'. להלן מצאי 'הפשעים הגרמניים' שבוצעו בדפנה על פי אותו חבר:

הבעיה: מפעל הנעליים של הקיבוץ קנה מכונה גרמנית באישור ועדת התעשייה של הקיבוץ המאוחד! הדרישה: החלטה כוללת על איסור קשר מסחרי עם גרמניה.
 הבעיה: התברר לו שאחד מהטכנאים הגרמניים ששהו בקיבוץ שרת בצבא הגרמני בזמן המלחמה. בנוסף לכך הטכנאים גם אכלו בחדר האוכל, גם בבתי החברים וגם לנו בקיבוץ. הדרישה: החלטת על איסור הלנה והזנה של גרמנים בחצר המשק.
 הבעיה: אחד החברים סייר עם קבוצת נוער גרמנית בקיבוץ ללא אישור המשק.
 הדרישה: החלטה גורפת על איסור ביקורים של גרמנים בקיבוצי המאוחד.
 הבעיה: הוחלט באסיפת המשק לאפשר לחבר לנסוע לבר המצווה של בן אחיו בגרמניה. הדרישה: החלטה על איסור נסיעות חברים לגרמניה גם למטרות משפחתיות.

הבעיה: מפעל הקיבוץ מתכנן לייצא לגרמניה 100,000 זוגות מגפיים. הדרישה: התערבות מהירה של מזכירות הקיבוץ המאוחד לצורך עצירת המהלך.
 קריאת מכתבי התשובה של הדרי הן לחבר עצמו והן למזכירות קיבוץ דפנה מצביעה על גודל הפער בין ההחלטות למעשים בפועל. ככל מכתביו דרש החבר שמועצת הקיבוץ המאוחד תקיים דיון נרחב בנדון. ואילו הדרי חזר מספר פעמים על משפטים מעורפלים ומשיכת זמן, כגון: 'מטעמים שונים שלא אפרטם',⁶¹ 'מסיבות שאינני יכול לפרט אותן כאן, טרם הובאו סיכומי הועדה למזכירות הקבוץ',⁶² 'מטעמים שלא כאן המקום לפרטם לא יכולנו לקיים את המועצה הזו'.⁶³

60 מכתבי יהודה דן להדרי, אי"ט, אק"מ, חטיבה 1 א', מכל 31, תיק 3. מכתבים נוספים ששלח דן ומכתבי הדרי לקיבוץ דפנה וליהודה דן מצויים שם, אק"מ, חטיבה 1 א', מכל 41, תיק 244. להלן תאריכי המכתבים ששלח דן: 1.12.1965, 28.2.1966, 21.3.1966, 23.4.1966, 15.5.1966, 10.9.1967, 16.5.1966.

61 מכתב מ-14.3.1966, אי"ט, אק"מ, חטיבה 1 א', מכל 41, תיק 244.

62 מכתב מ-23.5.1966, שם.

63 מכתב מ-14.9.1967, שם.

ברמה הפורמלית וכלפי חוץ מילא הדרי את תפקידו כהלכה. הוא שלח חוזרים עם החלטות בנדון ודרש מהקיבוצים הסוררים למלא את החלטות התנועה.⁶⁴ אך כשערך חשבון נפש עם עצמו הוא היה מודע לכך שהמאבק אבוד ולמעשה החלטות אלה לא יקבלו תוקף מעשי. בעקבות אחת מפגישותיו עם 'המתיש' מקיבוץ דפנה, כתב ביומנו:

מה יכולתי לענות לו, האם יש לנו אפשרות לתת אדמיניסטרטיבית הוראות לשוב בנושא זה. ואילו הייתה לנו, האם יש לנו כתנועה עמדה ברורה וחד משמעית בעניין זה. יכולתי להרצות בפניו את דעתי והשקפתי בעניין זה וכך אמנם עשיתי, אבל אין בכך כדי לשנות את העובדות שחלק גדול מישובינו הביא מכונות מגרמניה, גם כאלה שאפשר להשיג בארצות אחרות.⁶⁵

לאחר פירוט ההחלטה האוסרת על משלוח הפרחים לגרמניה, הוא כתב בנימה של צער ביומנו: 'מסתבר יותר ויותר כי [...] הרעיון של מניעת קשרים עם גרמניה כבר נחל תבוסה מוחלטת. [...] הרעיון לשלם מחיר הפסד כספי בעד "המותרות" (המצפונית-ערכית) נראה מוזר ורחוק. התוצאות לסייגים בקשרים אלה תתקל בסירוב ואף בהתנגדות פעילה'.⁶⁶ בעקבות הפגישה הסוערת עם נציגי הקיבוצים שערערו על החלטת המזכירות, הוא כתב:

אשר גולן לא מצא הגדרה אחרת להחלטת המזכירות על איסור ייצוא של פרחים לגרמניה מאשר: 'צביעות מוסרית'. [...] העמדה המחמירה עם גרמניה היא בתבוסה מלאה, לא רק בארץ כולה, גם בקיבוץ המאוחד. עמדת מזכירות הקיבוץ היא זרה ורחוקה. בקבוץ המצב עכשיו הוא כזה: רוב רובם של החברים הם כבר מעבר לכל גבולות וסייגים לגבי קשרים עם גרמניה, לפחות בכל הנוגע לקשרים כלכליים ועל אחת כמה כאשר מדובר בייצוא. לא מוכנים לשלם כל מחיר בעד זה. [...] יש לעומת זאת חברים בכל ישוב ואינני יודע לקבוע מה מספרם, שהשאלה היא להם כאש צורבת והם לא יכולים לחיות עם העמדות האלה והם תובעים ממזכירות הקיבוץ להטיל את העמדה הזאת על הישובים. שאלה גדולה

64 ראו, למשל, מכתב למזכירות דפנה שבו כתב: 'אנו שוללים אירוח ואיכסון גרמנים בישובינו. הדברים אמורים במידה שווה לגבי צעירים בקבוצות עבודה, בני גילאים אחרים כמומחים ומקני ידע או לכל מטרה אחרת. אין לפתוח בפניהם את חדר האוכל בישובינו ואף לא להלינם בתוך הישוב'. אי"ט, אק"מ, חטיבה 1 א', מכל 63, תיק 5. ראו גם מכתב למזכירות קיבוץ אילות בדבר איסור יבוא סחורת מגרמניה. שם, מכל 31, תיק 1.

65 'יומנו של לוליק, חיים הדרי – מזכיר הקבוץ המאוחד', 13.9.1965, אי"ט, אק"מ, חטיבה ב' 1, מכל 14, ספר 87.

66 שם, 30.12.1965.

היא האם אנו יכולים עתה בתוך ריצת האמוק הזאת, לקבוע סייגים לקשרים עם גרמניה ומה הם הסייגים האלה.⁶⁷

לתחושת התבוסה של הדרי הצטרף גם האיש שסימל יותר מכל את המאבק ההרואי בגרמניה, אנטק צוקרמן: 'אמרו שזאת מלחמת מאסף, אך האמת היא כי אין חיילים ואין צבא ואין חזית. הוכינו!' בהמשך דבריו סירב אנטק להתייחס לפרח כ'סתם סחורה'. הוא גרס שיש הבדל בין אבוקדו לפרח ודרש לבדוק מניין באים התנורים של עין חרוד, מכיוון שלדעתו הפירמה של התנורים היא אותה פירמה שבנתה את התנורים באושוויץ.⁶⁸ כך יצא שגיבור מרד גטו ורשה ומזכיר הקיבוץ המאוחד מצאו עצמם מנהלים מאבק סיזיפי בניסיון לסתום באצבעותיהם את עשרות החורים שנבעו בסך חומת נרמול היחסים בין גרמניה וישראל.

ז. סיכום: הפער המתרחב בין ציר האמונה לצייר העובדות

בתחילת המאמר תיארתי כיצד לכל אורך שנות השישים המשיכו ארצות הברית, ברית המועצות וגרמניה לשמש סמלים מטפיזיים למכלול שאלות ערכיות ומוסריות שליוו את התנועה הקיבוצית. הדיונים הרבים שהתקיימו בקיבוצים תחת צלן של שלוש מדינות אלה המחישו את הפער ההולך ומתרחב בין החלטות למעשים, בין המישור העקרוני למישור התועלת. בעוד 'רוסיה' (רוסיה של מעלה ולא רוסיה של מטה, של המציאות ממנה בחרו להתעלם) המשיכה לייצג את העולם הרצוי, הפכו 'אמריקה' ו'גרמניה' למייצגות העולם המצוי. ממלכת הרוח המשיכה לדבר 'רוסית', בזמן שממלכת החומר כבר מזמן דיברה 'אמריקנית' מהולה בניב 'גרמני'.

הן ביחס לברית המועצות והן ביחס לגרמניה אפשר לעמוד על תהליכי תגובה ודפוסי התמודדות דומים בהתנהגות הנהגת הקיבוץ המאוחד. בשני המקרים ניתן לערוך מעין ניתוח פתולוגי של אהבה נכזבת (ברית המועצות) ושנאה נכזבת (גרמניה). גם האהבה וגם השנאה הלכו ודעכו למול מציאות שטפחה על פני האמונה ומגוון נרחב של עובדות שקראו תיגר על צדקת הדרך. בזמן שהאהובה לא חדלה מלהרעיף על המאוהב יחס הנע בין התעלמות לשנאה, השנואה לא חדלה מלפתות את השונא במגוון נרחב של מוצרי פיתוי ופיוס. זניחת האוריינטציה, תחילה הפרו-סובייטית ואחר כך האנטי-גרמנית, התבצעה בהדרגתיות. תחילה דובר על סערת רגשות המתרחשת בקול תרועה רמה (הן כלפי האהובה והן כלפי השנואה). לאט לאט איבד להט האמוציות מחיוניותו עד שהתפוגג בקול דממה דקה. בשני המקרים הייתה דעיכה הדרגתית ואטית של להט האמונה לטובת פרגמטיזם והכרה בפער המתרחב בין ציר האמונה לצייר העובדות. כשם

67 שם, 25.1.1966.

68 פרוטוקול ישיבת מזכירות הקיבוץ המאוחד, 13.3.1966, אי"ט, אק"מ, חטיבה ב' 1, מכל 14, ספר

שבשנות החמישים אוסף צורב של אירועים מעצבים ומעציבים כגון הפילוג, משפטי פראג, משפטי הרופאים, כיבה אט אט את אש האהבה הסובייטית, כך אוסף מרשים של שילומים, פיצויים, מוצרים, ידע וסחורות החליש את להט השנאה הגרמנית.

לא רק בהקשר הגרמני אלא במכלול נרחב של נושאים אפשר לאפיין את שנות השישים בתנועה הקיבוצית כשנות התרחבות הפער בין רובד המילים והסיסמאות לרובד המאוויים הפנימיים. כלפי חוץ המשיכה התנועה הקיבוצית – על עסקניה, נואמיה ושומרי חומותיה – להשמיע את הסיסמאות המוכרות נגד האימפריאליזם האמריקני, נגד קשרים עם גרמניה, נגד השתלטות סגנון החיים הצרכני, נגד הכניעה לצווי האופנה, נגד הרכוש הפרטי, נגד העבודה השכירה וכו', אך בפועל חצר המשק קלטה ושידרה בתדרים אחרים: קסם תרבות הצריכה המערבית על שלל אופנותיו ומוצריו חדר לכל בית קיבוצי, 'המאבק לחיסול העבודה השכירה' הפך לסיסמה שנראה היה שקיים יחס הפוך בין עוצמת הצעקה להתפשטות התופעה, כספי החתונות והירושות היו לעובדה סמויה שכאלו טואטאה אל מתחת לשטיח עקרון השוויון, ומגוון נרחב של מוצרים גרמניים ניצבו כהתרסה שותקת למול הצועקים חמס.

היו אלה שנים שהתאפיינו בניסיון לשים סכר וחומה בפני רוחות 'החוץ המאיים' שהיוו מעין קריאת תיגר מתמדת על אורח החיים הקיבוצי. שנים של כמיהה להיאחז בקרעי חלומות ולהדביק מחדש את שברי הלוחות הפזורים בחצר המשק. שנים של רצון להמשיך להחזיק בסגנון חיים שהלך ואיבד את חיוניותו.

אין להבין את תחושות התסכול והתבוסה של מזכיר הקיבוץ המאוחד בשדה הגרמני, ללא ראיית התמונה הכוללת שהוצגה לעיל. הדרי, כמו מרבית הפעילים המרכזיים בתנועה הקיבוצית ניהלו מלחמת מאסף לעצירת או למצער לצמצום הפער ההולך ומתרחב בין הראוי (לגרסתם) למצוי. ניתן וצריך להחיל את הרהוריו הנוגים שרשם ביומנו, 'שאלה גדולה היא האם אנו יכולים עתה בתוך ריצת האמוק הזאת, לקבוע סייגים לקשרים עם גרמניה', על מארג נרחב של נורמות וערכים שהלכו ואיבדו את כוחם לעצב מציאות למול 'ריצת האמוק' לעבר מה שהדרי וחבריו ראו ככפירה בעיקר.

לסיום נחזור לשיר הפתיחה של אלכסנדר פן. דומה ששורות אלה מסכמות בצורה תמציתית וקולעת את שהתרחש בקיבוץ המאוחד, ולמעשה בתנועה הקיבוצית כולה, בשנות השישים הן בהקשר הגרמני והן בהקשר למערך נרחב של ערכים ונורמות הקשורים לאורח החיים הקיבוצי: 'הַמְרָפֵז הַפֶּן לְשׁוּלֵי-דְבָרִים / כִּי לְדְבָרִים אֶבֶד מְרָפֵז-מֵהוּתָם'.